

מחשכת הבור זכיתי באור

סיפור חייה של שרה וקסלר
לבית גולדמן

חניכה ב"גורדוניה", 1946

כתיבה והבאה לדפוס: סמדר ויצמן

smadar@my-story.co.il

<http://my-story.co.il>

טלפון: 04-9880488

טלפון נייד : 050-6596019

עיצוב כריכה: טלי שלומוביץ - מעצבת גרפית

סטודיו Fit To Page

<http://www.fit2page.co.il>

נדפס בישראל, תשע"ט - 2018

כל הזכויות שמורות לשרה וקסלר ©
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם, להקליט, לאחסן במאגר מידע
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, כל חלק שהוא
מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת בכתב.

הספר ראה אור בסיוע:

הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות של
ניצולי שואה

THE AZRIELI FOUNDATION

Claims Conference

The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

ועידת התביעות

התכנים, הנתונים והעריכה הם על אחריות המחבר/ת

יהי ספר זה יד ושם ליקרים לי:

הוריי – אלקה ויעקב

אחיי ואחיותיי

לייבל

מיכאל

לאה

אסתר

דודיי, דודותיי ובני ביתם,

אשר ניספו בידי הרוצחים הנאצים

ולא זכו לראות בתקומת ישראל בארצו.

תוכן

5	הקדמה
7	ואלה תולדות
14	כך זה היה, ילדות יפה
26	שבתות וחגים
34	לימודים
38	ימים של דם ואש – השואה
72	השיבה לחיים
79	בית הילדים בסלבינו
88	בדרך – מבצע מייקלברג
91	בארץ
95	חתונה, היריון ומילואים
99	מעברים בין ישובי הצפון
107	גננת בקריית מוצקין
113	ילדים, נכדים ונינים
120	מסעות שורשים וביקורים במחנות השמדה
132	אשת חיל מי ימצא
136	חיינו כיום
140	סמדר ויצמן – דברים לסיכום

הקדמה

הספר מוקדש לזכרם של הוריי היקרים ז"ל שנספו בשואה, ולזכרם של אחיי ואחיותיי - לייבל, מיכאל, לאה ואסתר. הוא מוקדש גם לזכרם של הדודים והדודות ובני ביתם.

אני על ברכי אבי ואסתר לצד אמי
מימין: לייבל, הרשל, גניה - בת הדודה מוורשה, לאה ומיכאל

אני שרדתי את התקופה הנוראה הזאת הודות לאחי הבכור הרשל. צינה גיסתי, ברכה - שהיא בת גילי ואחות גיסתי - ומניה דודתן, גם הן שרדו הודות להרשל - תושייתו, תבונתו וראייתו הנכונה את המציאות.

ניבי הייתה בת תשע, כאשר שאלה פתאום, "סבתא, זה נכון שקפצת מרכבת הגרמנים ליער... ובעצם ככה ניצלת?"
"אכן נכדתי, זה נכון".

"איזה מזל", הוסיפה ניבי ואמרה, "כמה טוב שהצלחת. כי אם לא ... לא הייתי קיימת, וגם אמא שלי ודודיי ודודותיי לא היו. איזה מזל שהצלחת", חזרה הילדה על דבריה.

אני סבורה שבמסקנה זו של ילדה בת תשע, מומחש גודל אובדנם של ששת המיליונים, שנספו על ידי הנאצים ועוזריהם.

יכולנו להיות היום עם גדול וחזק של מליונים רבים, החיים בביטחון ובשמחה בארצנו. אולם הגורל רצה אחרת והישועה אחרה להגיע. רק שרידים מועטים ניצלו בנס, ויש משפחות שאף זכר לא נותר מהן, להזכיר ולספר על משפחה שהייתה ואיננה.

מזל, שרבים מהשרידים שנותרו, עלו ארצה והקימו משפחות לתפארת. אני מקווה ומתפללת שמדינתנו תמשיך ותתפתח, ונוכל לחיות כאן בשלום ובביטחון לעולם ועד.

ואלה תולדות

בקיץ 1938 בפולין, לא הרחק מהעיירה מזריץ' פודלאסקי (בפולנית: מיידזיז'ץ פודלאסקי Miedzyrzec, ביידיש: מעזריטש), שררה חמימות נעימה באוויר. אנחנו, כל בני המשפחה, לבד מאבא, רכובים על עגלה רתומה לסוס, כשהעגלון מאיץ בסוסו לדהור, הגענו לבית הקיט שלנו בילניצה.

העגלה נעצרה. קפצנו ממנה, אנו, הילדים ואמא, מזדרזים למלא את ידינו בחפצים שהבאנו עמנו. במקום זה נשהה שבועות אחדים, כדרכנו מדי שנה. קולותינו העליזים הפרו את הדממה ששררה במקום, שמחים

בבית הקיט בילניצה
על הספסל: אמא והרשל
למטה: אסתר, אני ולאה

מאוד להתחיל שם את חופשת הקיץ. המקום הרגוע והשליו הישרה אווירה מיוחדת, טובה ומיטיבה. בית העץ לא היה גדול. בחצר עמד מחסן עצים ולידו כיריים, שהבישול בהם נעשה באמצעות הבערת עצים. בסמוך, השתרע יער עבות. אהבנו לשוטט בו ולצפות בבעלי חיים, להתבונן במיני שיחים, צמחים ופרחי בר. לידנו זרם נחל קטן שמימיו פינו בזרם קל, ואהבנו להשתכשך בו.

נכנסנו לבית וסייענו לאמא להניח כל חפץ במקומו. היא פתחה את החלונות והדלת כדי לאוורר את הבקתה ולנקותה. מאז העונה שעברה לא

ביקרנו בה והיה צורך להכשירה למגורים לחודש הקרוב. אבא הצטרף אלינו רק בסופי שבוע. היה עליו להישאר בעיירה ולהשגיח על מפעל העורות, שהיה בבעלות המשפחה. אחותו, שרה, הצטרפה אלינו ועמה אחדים מבני הדודים. מצהלותינו מילאו את המקום בימים, ולעתים אף בלילות. היו אלה ימים יפים של ילדות. שום עננה לא העיבה על חיינו. החיים התנהלו על מי מנוחות במשפחתנו ובקהילה היהודית. לא גילינו עניין רב בנעשה בעולם, חיינו את חיינו כבימים ימימה. שנה טרם פרוץ מלחמת העולם השנייה, איש לא צפה את האסון ההולך ומתרגש על יהודי אירופה.

משפחתה של אמא

אביה של אמא, ישראל ברוק היה למדן גדול, בעל ידע רב בהלכה. סופר עליו שהיה יושב כל היום ולומד, כשספרי הלכה מונחים על שולחנו. אני, שרה, קרויה על שמו. נולדתי בשנה בה נפטר. סיפרו על סבי, שעניני הקרינו טוב לב, והוא שפע אהבה וחום לזולת. סבתי חיה, אשתו השנייה, הייתה גם אחותה של לאה, אשתו הראשונה שנפטרה. בבעלותה הייתה חנות בדים מכל הסוגים והצבעים. אלה היו מונחים על מדפים, מגולגלים ומסודרים למופת. סבתא נהגה למסור לאמא מהבדים הללו, מהם תפרה לעתים לנו ולעצמה. אבל, אמא העדיפה את עבודתה של תופרת מקצועית, שנעזרה בבנותיה, פסיה ופייגה. מעולם לא קנינו בגדים בחנויות. בדיה של סבתא, והתפירה של אמא והתופרת, ענו על צרכי הביגוד שלנו. הכול נתפר מהבדים הללו למעט מעילינו, שנתפרו מעורות המפעל של אבא. בשלב מסוים סגרה סבתא את החנות ומכרה את הבדים בסלון הבית, שלקוחות נכנסו אליו ויצאו ממנו במשך היום.

מלבד אלקה, אמי, נולדו לסבא ולסבתא שלושה בנים ובת נוספת: משה, שהיגר לארצות הברית (לאחר שהגיע קודם לארץ) ונותר רווק זמן ממושך, נשא לאשה את סלמה בגיל מבוגר. בנעוריי, היה דודי מוכן לאמצני ולקחת אותי אליו לאמריקה. "יהיו לך שם חיים טובים, אדאג שתלמדי ותתקדמי".

דוד משה ודודה סלמה

סירבתי, שאפתי להמשיך את חיי כאן בארץ. לאחר שנולדו לי הילדים, ביקר הדוד פעם אחת בארץ והביא מתנות לילדיי.

"לבובה אקרא נוגה", קבעה רונית, כשקיבלה מהדוד בובה גדולה, הולכת ומדברת, שהייתה מושא לקנאת כל השכונה. לישי הביא חרגול מעץ, מקפץ ומשמיע קולות "קרא, קרא", דבר שכמוהו לא נראה באותם ימים, בהם גרנו ברגבה. הבן אריה (לייבלה), עלה לארץ לפני המלחמה. אנחנו משערים שחי בירושלים. לא הצלחנו לאתר אותו למרות מאמצינו הרבים.

הבן, מוטל, שהציל אותי אך לא הצליח להציל את עצמו ואת בני משפחתו שניספו - מניה אשתו ולילקה בתו. הבת, לבובה, נישאה לשייע (יהושע) קופיץ. הם היו חשוכי ילדים.

משפחת אבי

יחיאל גולדמן, סבי (אביו של אבי), היה בורסקאי, בעל מפעל לעיבוד עורות. ליחיאל ורקלה גולדמן, הוריו של אבא, נולדו שלוש בנות ובן. הבן, יעקב (אבי) ואחיותיו - פרידה, צפורה ושרה. צפורה נישאה ליצחק (איצ'ה) ויינברג. נולדו להם שתי בנות - מַכְלָה ופֶסְקָה, ושני בנים - יוסף (יוסקה) ושלמה (שלויםלה). פרידה נישאה לשמאי יונגרמן. נולדו להם שלושה ילדים: ליאון, פסקה ומכלה. המשפחה גרה בוורשה, שם היה לשמאי בית מלאכה לתיקי עור. שרה נותרה רווקה עד סוף ימיה. היא הייתה אישה מאוד עדינה, בעלת לב זהב. מאחר שהייתה כבדת שמיעה, היה עלינו לדבר אליה בקול רם. אני אהבתי אותה מאוד. היא חייתה עם סבא וסבתא בדירתם, במפעל של אבא.

הוריי - יעקב ואלקה

אנשי עמל:

סבי, יחיאל גולדמן ואחי, מיכאל

אבי, יעקב גולדמן, ואמי, אלקה לבית ברוק עברו, לאחר נישואיהם, לרוסיה, שם הקים אבא מפעל מצליח לעיבוד עורות. הוריי חיו ברווחה ושם נולד בנם בכורם, הרשל.

לרוע מזלם פרצה המהפכה הקומוניסטית והם, בהיותם בני המעמד הבינוני, הבורגני, נחשבו לאויבי המהפכה. רכושם הולאם והועבר לידי הממשל. אי לכך חזרו למזריץ' ואבא נאלץ להקים את המפעל מחדש.

אני מתבוננת בתמונה הגדולה התלויה על הקיר באחד מחדרי ביתי: אבי לבוש בה במעיל ארוך, פרווה עוטפת את צווארו,

וכובע לראשו. לאבא פנים נאות, שיערו שחור, ושפם קטן מעל שפתו העליונה. מבטו אל המצלמה, רציני, חודר ומלא תבונה. אמא, גם היא עטופה במעיל ארוך ומרשים, מפרוות קרקל. ניכר שהיו בעלי אמצעים. לראשה של אמי כובע, ושערה השטני אסוף מתחתיו. היא מיסירה מבט

מהורהר ורציני אל המצלמה. לידה עומד אחי הבכור, הרשל, ילד קטן כבן שנתיים - שלוש, לבוש אפודה ומעיל, ולרגליו גרביים ארוכים וחוללות. בתמונה אחרת, שצולמה בטבע, אבא ואמא נראים צעירים מאושרים ומחוייכים,

אבי, יעקב גולדמן

אמי, אלקה גולדמן

משוחררים יותר, לעומת התמונה שצולמה בסטודיו של הצלם. אין הם משערים את גודל השואה העומדת להתרחש.

אמי והרשל אחי

להוריי נולדו שישה ילדים. אני, שרה, בת הזקונים באתי לעולם בעשרה בפברואר, 1931.

אחי הבכור, הרשל, היה מבוגר ממני בשתיים-עשרה שנים. הוא היה חכם ובעל ידע רב. סיים בהצטיינות את לימודיו בגמנסיה, ותכנן לימודי המשך בכימיה. באותם ימים סטודנטים יהודים מעטים בלבד התקבלו לאוניברסיטה בווארשה. משנדחתה בקשתו ללימודים, פנה ללימודי קודש ב"תחכמוני" בווארשה. אחריו נולד לייבל (אריה), שהיה בחור נאה ובעל נשמה טובה, תמיד שרוי במצב רוח טוב. אהב לשחק

איתי ולהצחיקני. היו לו חברים רבים, איתם הרבה לבלות, לשחות בנהר בקיץ ולהחליק על הקרח בחורף. הוא נורה ע"י הנאצים. כזה היה גם גורלו של האח מיכאל, שהיה עלם חמודות, ספורטאי ומחוזר על ידי הבנות. הוא היה חרוץ מאוד ואהב לסייע לאבא בעבודתו במפעל. לאה, אחותי, הייתה עלמה יפת תואר, וכל דמותה אומרת אצילות. היו לה מחזירים רבים, אבל היא התעניינה דווקא... בלימודים. חברותיה אהבו לבוא לביתנו. אהבתי אותה מאוד. היא הייתה מקריאה לי סיפורים ומשחקת איתי. אף היא נרצחה, ועליה עוד ארחיב בפרק על השואה.

גולדסון מיכאל

גולדסון לאה

גולדסון לייב

אחותי, אסתר, הייתה קרובה אליי בגיל ונהגנו לישון במיטה אחת. לעתים פרצו בינינו מריבות, כדרכם של אחים, אבל תמיד השלמנו והתפייסנו בחיבוקים ובנשיקות. היא נספתה בקפיצה מהרכבת לטרבלינקה. בין האחים והאחיות היה פער גילים של כשנתיים. היחסים בינינו, האחים והאחיות, היו טובים, ובמיוחד אני הצעירה, זכיתי ליחס מפנק, בעיקר מאחי הגדול, הרשל, שהיה מביא לי מדי פעם ממתקים, מרכיב אותי על אופניו ועוד.

אני במרכז התמונה, חוגגת את יום הולדתי העשירי
איתי בתמונה: אבא, אמא ואחיותיי - לאה מימין ואסתר משמאל
למטה: לייבל אחי, ואסתר רעייתו

אבא וסבא יחיאל, שעבד איתו, היו משכימים קום ומסיימים את העבודה בשעות הערב. תחת השגחתם עבדו פועלים יהודים. הוא לא חזר הביתה לארוחה ולמנוחה. אמא נהגה להביא אליו את ארוחות הצהריים. באותם ימים, הדרך אל המפעל נראתה לי ארוכה ביותר.

אני זוכרת את עצמי עומדת במפעל, לוטשת עיניים אל המכונות לעיבוד עורות, שאבא קנה באנגליה. היו אלה חמש מכונות גדולות, חדשות ומרשימות בגודלן, הצעקה האחרונה בתחום עיבוד העורות. אני זוכרת שסבלים עמלו להוציאן מהקרונות, להעבירן למקום המיועד להן. היה זה באחת הפעמים שנלוויתי לאמא, עת הביאה לאבא את ארוחתו.

לאבא היו תכניות לפתח את המפעל ולקדמו, אלא שתכניות לחוד ומציאות לחוד. כנאמר, האדם מתכנן ואלוהים צוחק (מְנַטֵּשׁ טְרַחֵט אוֹנֵד גוֹט לַחֵט). גם להיטלר היו תכניות משלו. בשנת 1939 כשהביא את המכונות, לא חש אבי סכנה כלשהי והיה אופטימי ביותר. עד מהרה המציאות טפחה על פנינו ולא זכינו ליהנות זמן רב מהרכש הזה.

כך זה היה, ילדות יפה

נולדתי בפברואר 1931 בעיצומו של חורף. כמו בהריונותיה הקודמים כך גם עתה, אמא חשה צירים ואבא אץ להזעיק את המיילדת. באותה עת הלידות התקיימו בבית.

אני משערת שאבא, אחיי ואחיותיי היו בקרבת מקום, מצפים לסיום הלידה, אולי גם הציצו אל החדר ונשמו לרווחה כאשר שמעו את בכיה של התינוקת שאך נולדה. שרה, קבעו שייקרא לי, בעוד סוניה היה כינוי החיבה שהוענק לי.

ההורים היו בעלי אמצעים והדבר ניכר באורח חיינו. ביתנו הגדול - במושגי הימים ההם - עמד ברחוב גְרִנִּיצ'נָה 1 והיו בו ארבעה חדרים גדולים. חדר אחד שימש כחדר אורחים. החדרים האחרים נועדו לשינה, והיו בהם ארונות לבגדים ומקום למיטות מתקפלות, עליהן ישנו הילדים. לא לכל ילד הייתה מיטה משלו. המטבח היה גדול ומרווח ובו כיריים, עליהן בישלו באמצעות הבערת עצים. בתקופה ההיא לא היו מים זורמים בבתים, אף לא אינסטלציה. השירותים היו בור ספיגה בתוך מבנה עץ בחצר. פעם בשנה היה מגיע אלינו גוי, מנקה את הבור ושופך סיד לתוכו.

התרחצנו בתוך גיגית פח, אותה מילאו במים, שחוממו בדוד על הכיריים. במשך השבוע היינו רוחצים את הידיים והפנים, ולפעמים את מחצית הגוף. הגברים נהגו ללכת בימי שישי לטבול במקווה שליד הבית. אבא, כיתר הגברים, היה מסיים את עיסוקיו ביום שישי בשעה מוקדמת ומתחיל את ההכנות לשבת. ראשית דבר היה לוקח עמו את כלי הרחצה ושם פעמיו אל המקווה. לאחר מכן, כשהוא נקי ומצוחצח, הגיעה השעה לקבל את השבת בלבוש הולם. היה לובש את בגדיו היפים, מוכן ומזומן

ללכת אל בית הכנסת.

גיגית רחצה

היה זה יום שישי. הגיגית עמדה מלאה במים חמים. טבלתי את קצה רגלי, חום המים נעם לי. נכנסתי והמים כיסו אותי. נהניתי להשתכשך בהם, להסתבן ולחפוף את שיערי, אך בזהירות שלא יכנס סבון לעיניי ויצרוב.

כך התרחצנו אנו, הילדות והמבוגרות, פעם בשבוע בחורף, ובעונת הקיץ הנהר הוא ששימש לרחצה ולשעשועים.

החום בפולין בקיץ היה מתון, ולא נהוג היה לרחוץ את הגוף מדי יום. בחורף הקר, עם רדת הגשמים והשלגים, היו מעלות החום יורדות אל מתחת לאפס, וחימום הבית היה הכרחי. היה לנו תנור חימום מרכזי וגם אה, אותה היינו מזינים בעצים, וחומה התפשט בכל הבית. העשן היה עולה ומתמר מן הארובה, פורץ החוצה, וריח מתקתק של עצים שרופים נישא באוויר ומילא את החלל כולו. כך היה גם בבתי השכנים.

הארובה הייתה נסתמת בהדרגה והיה צורך לנקותה. פעולה זו נעשתה בקיץ. אחת לשנה הגיע אלינו מנקה הארובות, בחור בעל גוף, בידו מברשות ומטאטאים, והיה מנקה את הפיח והלכלוך שנותרו מן הבערה. לנו בבית היה חשמל לתאורה, אלא שלא היו אז מכשירים חשמליים, כפי שאנו מכירים ומשתמשים בהם כיום.

ביתנו היה גדול וצבוע לבן מבחוץ. החצר הייתה גדולה שופעת שיחים, ופרחים במרכזה. היו שם פרחי אמנון ותמר בצבעי צהוב וסגול, ושית, שפרחיו העדינים היו סוגרים את עלי הכותרת במשך היום, אך בערב נפתחים ומתגלים במלוא יופיים, עוטים צבעי כחול, סגול וורוד. ייחודם היה בריחם שנישא באוויר החצר והגיע למרחוק. היה זה ריח בושם, אותו שאפנו לקרבנו בהנאה, כדברי הפסוק, "ולא בא כבושם הזה".

ריחות הם מן הדברים הטבועים היטב בזיכרון. אני זוכרת את הריח ואזהה אותו גם היום. היו אלה פרחי אל תשכחני המיוחדים, ובפולנית - מְצִיקִי. גם שיחי יסמין, שריח פרחיהם נישא למרחוק, היו בחצרנו.

בפינה אחרת פרח שיח שושנים קוצני וריחני, ופרחים לו בגוון אדום. שיח אפונה ריחנית השתרך ליד הגדר.

הפרחים הללו יצרו סימפוזיה של ריחות וצבעים בלתי נגמרים. בקצה אחר של החצר עמד עץ ערמונים, בצלו הרחב ישבנו אני וחברותיי, משחקות בערמונים שהיו עבורנו כלי משחק. יצרנו גומה באדמה, ועל כל אחת מאתנו היה להתרכז היטב ולהשליך שני ערמונים אל הגומה. היינו מכוונות היטב היטב. אם ערמון אחד קפץ אל הגומה והשני מחוצה לה, היה זה ניצחון במשחק, והערמונים היו עוברים לכיס המנצחת, שהייתה משמיעה תרועת ניצחון למרבה שמחתה כי רבה. אך אילו פגעו שני הערמונים וקפצו אל הגומה, היה זה כישלון והפסד הערמונים, למרבה הצער והאכזבה.

חברותיי הטובות היו יוכבד, לובצ'ה ואסתר ק'ה, איתן הייתי צועדת יום יום לבית ספר "תרבות", הילקוט בידי ובו גם הכריך הטעים שאמא הכינה. אסתר ק'ה הייתה בתו של מוכר הדגים, שעסק בדייג בנהר. בביתם עמד תמיד ריח דגים, שדבק בבגדיהם של בני הבית.

חברותיי, אלה ואחרות, אהבו לבוא אלינו, לשחק בחצר רחבת הידיים. את המשחקים המצאנו ויצרנו במו ידינו, כמיטב דמיוננו. לא היו צעצועים ומשחקים מן המוכן לקנייה בחנויות.

דשא טבעי ושיחים כיסו את החצר במרבד ירוק. בחצר היה מתוח חבל לתליית הכבסים בשמש. היה בה גם מחסן, בו אוחסנו העצים לבערה ולחימום. את החצר תחמה גדר עשויה קורות עץ - קורה אחר קורה מחודדת למעלה. זה היה גבול רכושנו.

אחיי היו ממונים על הטיפול בגינה ועל טיפוחה.

בכניסה לבית ניצבה מלונה, וכלבנו הנאמן היה מקבל בנביחות שמחה ובכשכוש זנב את האורחים הרצויים, ומניס בנביחותיו גנבים ואורחים לא רצויים.

הוריי, שהיו בעלי אמצעים, לא קפצו ידם ולא נותרו אדישים לסבלם של הנזקקים בקהילה. הם תרמו תמיד ביד רחבה ובחפץ לב. גם אני נשלחתי מדי פעם בשליחויות של מעשי צדקה.

אווירה ציונית וקשר לארץ ישראל הורגשו היטב בביתנו. "בארץ ישראל מזג האוויר נפלא, תמיד חם ונעים שם", נאמר לנו. שמענו על "הקרן הקיימת", שקונה אדמות בארצנו, ומדי פעם קמים בה ישובים חדשים.

עוד כהנה וכהנה סיפורים וחדשות מהארץ שמענו, מטים אוזן ומאזינים בשקיקה. לא שכחנו את קופסת "קרן הקיימת", שהייתה צבועה כחול לבן, ולאורכה מפת ארץ ישראל. מדי פעם שלשלנו לתוכה כמה פרוטות כדי לאסוף ולשלוח לשם.

לעתים היה אחד מבני המשפחה מחזיק בידיו ספר מספריו של שלום עליכם ומעלעל בו, או באחד העיתונים ביידיש. הגם שכולנו ידענו עברית, הקריאה הייתה ביידיש.

באר המים באזור היהודי במזריץ'

בבתים לא היו מים זורמים. יוסקה וסרטרגר (יוסקה מחלק המים) היה מגיע בעגלה רתומה לסוס ובה חבית מלאה מים. לידו התגודדו אנשים, אנחנו ושכנינו, והיה הוא ממלא את הדליים שבידינו תמורת פרוטות אחדות.

מכונות כביסה לא היו גם בחלומם ודמיונם של האנשים. יום הכביסה התקיים פעם בחודש, ונמשך כל היום. החורף בפולין היה קר מאוד והקיץ לא היה חם ביותר, כך, שלא היה צורך להחליף בגדים מדי יום.

מחלק המים

הכובסת הגויה סייעה לאמא. היה עליה להרתיח מים בדוד שעל הכיריים, וכשהיו רותחים ומבעבעים שפכה אותם אל הגיגית, בה שפשפה את הכבסים על גבי לוח פח (נקרא בארץ: קרש כביסה). על הלוח היו בליטות גליליות, ועליהן העבירה את הכבסים מלמעלה למטה הלוך וחזור. לאחר מכן סחטה בידיה, ונשאה את הפיילה (הגיגית) הכבדה לתלייה בחצר. חום השמש היה המייבש הטוב ביותר בקיץ. בחורף נשאה את הכבסים אל עליית הגג, עלתה בכבדות במדרגות העץ, כי הגיגית הייתה כבדה מאוד. שם, בחדרון סגור, שחלונות קבועים בו, תלתה את הכבסים. הייתה זו מלאכה קשה ומייגעת.

ידיהן של הכובסות היו מאדימות, עורן היה מחוספס ומתבלה במהרה. לעתים, בקיץ, נשאו את הכבסים אל הנהר, שם הייתה נעשית מלאכת הכביסה.

נשים כובסות בנהר

בביתנו, כבבתים אחרים, היה מרתף, בו אחסנו את הפירות והירקות, הריבות ושאר המזונות שדרשו אחסון ממושך. מוצרים לשימוש קצר מועד הוכנסו למקרר שפעל על קרח. איש טרם חשב אז על מקרר חשמלי.

אני זוכרת את ימי החורף הקרים. אז היו סוגרים את החלונות הכפולים וכך מגינים על יושבי הבית מפני מזג האוויר. אהבתי לעמוד ליד החלון הסגור, להסיט את הווילון ולהתבונן ארוכות בפתיית השלג הצחורים שצנחו ברכות ובשקט. הם כיסו בלובן אינסופי את פני המרחב. בשמחה ובקריאות צהלה הייתי משתעשעת בשלג עם לובצ'ה חברתי. היינו משליכות זו על זו כדורי שלג וטורחות זמן רב על בניית איש השלג: אבנים היו העיניים, הגזר תקוע כאף, מטאטא כתחליף ליד, וכך, כיצור אנושי, ניצב היה על מקומו עד שנמס.

לעתים, בשעות אחר הצהריים היו ההורים שוכרים מגלשה רתומה לסוסים. ישבנו בתוכה מכוסים בשמיכה, ולקול פרסות הסוסים הדוהרים על אבני המרצפות והאספלט, היינו גולשים ברחובות העיר. הגלישה על פני הנהר הקפוא הייתה עבורנו בילוי אהוב. ילדים ובני נוער בבגדים חמים: מעילי פרווה, כפפות, כובעי פרווה, היו גולשים על משטח הקרח החלק וצהלותיהם נשמעו מכל עבר. סכנת נפילה ארבה לנו תדיר, ונדרשנו לנהוג זהירות רבה.

בערבי החורף הארוכים (ללא רדיו, טלוויזיה, מחשב או כל מסך אחר), הייתה אמא שרה לנו שירים יפים בקולה הנעים. היה היה... הייתה גם מספרת ואנחנו הקשבנו קשב רב. היו סיפורים שכבר שמענו אין ספור פעמים, ולמרות זאת ציפינו לשמוע שוב אותה עלילה. שמחנו לשמוע פעם נוספת משהו מוכר. כדי להנעים את הזמן היינו משחקים בשחמט. ואני, עוד בהיותי רכה בשנים, ידעתי לשחק. גם שכנים וחברים שנכנסו לבקר, הצטרפו למשחק.

לאה וחברותיה חותרות בנהר
אחיי בנו את הקיאק

עונת הקיץ הייתה תמיד מענגת. הקרח הפסיר זה מכבר ואנחנו השתעשענו במים. נתזי טיפות צלולות התרוממו באוויר, עת שחינו חברותי ואני, והתזנו מים זו על זו.

מפעם לפעם הזמנתי חברות לחתור עמי בקיאק שאחיי בנו. העזתי לעשות כן רק תחת

הגשר על הנהר במזריץ',
בעת טיול שורשים

עינים הפקוחה של אחיי. היה זה תענוג עילאי.

באחת הפעמים, בהיותי כבת חמש, עת ביליתי עם חברותיי על הגשר, החלטנו להגיע לגדה שמנגד. לשם כך היה עלינו לחצות את הנהר על גשר עשוי קורות עץ.

"הבה נעשה תחרות ונראה מי מסוגלת לחצות את הגשר בעיניים עצומות", הציעה יוכבד, למרות שהיו חסרים לוחות-עץ במספר מקומות.

גיליתי התלהבות והתנדבתי להיות הראשונה. צעדתי בזהירות, צעד אחר צעד, לקול קריאות העידוד של חברותיי. פתאום... מעידה! צנחתי באוויר ותוך שנייה צללתי אל מי הנהר העמוקים. טרם ידעתי לשחות אז.

למרבה המזל הבחינה במצוקתי אחת הנשים, שעסקה, במרחק מה, בשטיפת הכביסה. היא זינקה למים, שחתה לעברי והצליחה להוציאני בדיוק בזמן.

"הכול בסדר, ילדה. למזלך לא קרה שום דבר", הרגיעה אותי האישה הנחמדה.

הייתי מבוהלת כהוגן. היא הביאה אותי הביתה עטופה במגבת. אמא, כששמעה על הצלתי, הרעיפה שבחים על אותה אישה אמיצה. אחר כך חזרתי בבושט פנים אל חברותיי.

מאחורי הבית שלנו היה מגרש גדול, שהושכר על ידי בעליו למפעל ליצור קרח. בלוקי קרח ארוכים היו מסודרים בצורת פירמידה גבוהה,

עליהם פוזרה נסורת שהובאה מהמנסרה בעיר. כדי להוריד בלוקים מלמעלה, היו הסבלים עולים במדרגות, מורידים ומעמיסים על עגלות רתומות לסוסים. הן יצאו לדרכן לספק את הקרח לחנויות, כמו חנויות גלידה, שמוצריהן דרשו קירור. המפעל לא מכר ללקוחות פרטיים. אני נהגתי לעמוד זמן ממושך ולהתבונן בעניין בתכונה הרבה שהייתה במקום.

כשהגעתי לביקור בעיירה בשנת 2004, עלו בי תמונות מן העבר. נזכרתי בווסרמן בעל טחנת הקמח. הנה כאן בחצר עמדו עגלות, חלקן עמוסות לעייפה בתבואות, וחלקן - בקמח לבן ורך לאחר טחינת החיטה. העגלות היו רתומות לסוסים, שלעתים עמדו וחיכו בסבלנות ולעתים רקעו ברגליהם, וצהלותיהם נישאו מעל ההמולה סביב. במקום שררה דממה, אך בראשי הדהדו הקולות, שעלו מנבכי זכרוני וגברו על השקט סביב. מה עלה בגורלם של בעלי העגלות שמילאו את המקום? רובם נספו במסעות הרצח, שערכו הנאצים בעיר ובמחנה ההשמדה טרבלינקה.

קרובים, שכנים וחברים

גדלתי במשפחה חמה ואוהבת. הייתה לי ילדות יפה ומאושרת, ממנה יש לי זיכרונות נעימים. דלת ביתנו הייתה תמיד פתוחה לכול. חברים, שכנים, וכמובן קרובי משפחה, היו נכנסים ויוצאים. ביתנו היה מרכז לשכנים שהגיעו לשיחות, ולעתים למשחקי מבוגרים כמו שחמט. בחדר האורחים היו אנשים שישבו או הסתובבו, ואמא, תפרה או תיקנה דבר מה באחת הפינות.

אחיי הצליחו להרכיב מכשיר רדיו, באמצעותו יכולנו לשמוע רק את ערוץ החדשות הפולני, ששידר ישירות גם בזמן המלחמה. נהגנו לבקר את קרובינו בעיר בשבתות ובחגים. שמרנו על קשרים הדוקים גם עם ענפי משפחה נוספים מחוץ לעיר. עם אלה שגרו במזריץ', היינו נפגשים, לפחות, פעם בשבוע, בשבת, ולעתים רחוקות גם באמצע השבוע. עם הרחוקים יותר, שגרו מחוץ לעיירה, נפגשנו בכל עת שניתן היה.

היו לנו קרובים שעברו לרדז'ין, בין מזריץ' ללובלין. הם חיו במרחק מה מהעיר, בסמוך לתחנת הרכבת, מקום עבודתו של קרובנו. מעבר לתחנה השתרע יער עבות. כיוון שגרו בנפרד וללא שכנים, הרגישו מבודדים, ולכן שמחו כשהגענו לביקור, בעיקר בחופשות הקיץ, עת היינו נשאים שם ימים אחדים. אף הם אהבו לבקר אותנו. בנותיהם ואני נפגשנו בשמחה ובילינו יחדיו.

קיץ אחד החליטו הוריי להיענות להזמנה של הדודה פרידה, ואפשרו לאסתר, אחותי, להתארח אצלם, בוורשה. בני המשפחה פינקו אותה והרעיפו עליה אהבה. אלא שבאחד הימים אירע אסון. אסתר ובנות הדודה טיילו בעגלה, כשלפתע נפלה אחותי וגלגל העגלה מחץ את בטנה. היא אושפזה בבית חולים בווארשה חודשים אחדים. ההורים לא משו ממיטתה והשגичו עליה בתורנות. כשסוף-סוף שוחררה מבית החולים, עדיין הייתה חלשה ואבא נשא אותה על כפיים לתוך הבית. אט אט השתפר מצבה.

אבא נסע מדי חודש לווארשה בענייני עסקיו. שם נפגש עם אחותו, פרידה, ובעלה שמאי, שהיה בעל בית מלאכה לייצור תיקים. אבא הוא שסיפק לו את העורות.

"סוניה'לה, התרצי לנסוע איתי לווארשה, לדודים?" שאל אבא.
 "בוודאי", עניתי בשמחה.

כך, היו פעמים שנסעתי איתו באוטובוס, יושבת ומתבוננת על הנופים שחלפו, ולא שבעה מהמראות.

במשפחת הדודים התקבלנו במאור פנים, חיבוקים ונשיקות. אבא היה פונה לעסקיו ואני נשארתי איתם. הם אהבו אותי ודאגו להנעים את זמני. אלא שאני רציתי הביתה, התגעגעתי לאמא ולמשפחתי. הייתי בסך הכול כבת חמש-שש.

בנותיהם שמחו לשחק איתי ולבלות בחברתי בכל עת.
 "סוניה, מדוע את עצובה, לא טוב לך אצלנו?"

"אני מאוד אוהבת להיות אצלכם ולשחק יחד, אבל אני רוצה את אמא".
 הרבה דברים יכלה המשפחה בווארשה להעניק לי. אהבתם הייתה כנה ואמיתית, אך אין תחליף לאמא. "מחר אנחנו חוזרים הביתה", הודיע לי

אבא.

שמחתי. היה טוב וטוב שנגמר.

"בואי ילדתי, יש לי מתנה בשבילך". הדוד הושיט לי תיק קטן אדום, משוח בלכה בצורת עז עם זקנקן. בקצה התיק היה זנב ובראשו - רוכסן, לפתיחת התיק וסגירתו. ניתן היה להעמיד את התיק, ואז מראהו היה כשל עז העומדת על ארבע רגליה. כמובן שמאוד הודיתי לו על כך. זו הייתה מתנה מיוחדת שהיוותה אטרקציה בעיני חברותיי, שכניי וכל מיודעינו. רבים ביקשו לדעת היכן אפשר לרכוש תיק שכזה, אבל התיק היה ייחודי, ונעשה על ידי הדוד במיוחד למעני. לא היה שני לו בכל פולין (ואולי בכל העולם).

מזריץ' (מיידזיז'ץ פודלסקי)

העיר מזריץ' פודלסקי, הנמצאת בפרובינציית לובלין, הוכרה כעיר בשנת 1477. החל מהמאה ה-16 התקיימה בה קהילה יהודית גדולה. ערב מלחמת העולם השנייה מנתה אוכלוסיית העיר וסביבותיה כ-20,000 תושבים, וחלקם של היהודים בה התקרב ל-90%. רוב הבתים והחנויות בעיר היו בבעלותן של משפחות יהודיות. תעשיית הזיפים המפוארת של מזריץ', שהייתה מפורסמת בכל העולם, העסיקה אלפי עובדים. עיקר הסחורה היה מיועד לייצוא, שערכו נאמד במיליוני דולרים לשנה (הסחר במזריץ' היה ברובו בדולרים אמריקניים, ועל כן היא כונתה 'אמריקה הקטנה'). לתעשייה הבורסקאית בעיר יצאו מוניטין ברחבי פולין. היו בה גם עשרות רבות של מפעלים ובתי מלאכה שונים. בתקופה זו יצאו לאור בעיר שלושה שבועונים, ביניהם המעזריטשר טריבונע (העמותה של יוצאי מזריץ' בישראל ממשיכה להפיקו). בנוסף, היה בעיר בית-חולים יהודי, מכבי-אש, תזמורת, מועדוני ספורט, גימנסיה יהודית בשפה פולנית, בית-ספר תרבות, בו שפת הלימוד הייתה עברית, והרבה מאד בתי כנסת קטנים ששימשו לתפילה וללימוד (שטיבלך).

הפצצות קשות של הגרמנים, שגרמו לשריפת חלק מן העיר, בישרו לתושבי מזריץ' על פרוץ מלחמת העולם השנייה.

ב-13 בספטמבר 1939 נכנסו הגרמנים לעיר. כעשרה ימים מאוחר יותר הם הוחלפו על ידי הרוסים. גם שהות הרוסים לא נמשכה יותר משבועיים, אבל לצבא האדום הנסוג הצליחו להצטרף כ-2,000 צעירים יהודים. באוקטובר שוב השתלט הוורמאכט על העיר והיא הועברה לשלטון אזרחי בפיקוד הגסטפו, תחת שלטונו של הממשל הכללי (הגנרלגוברנמן).

בתחילת נובמבר 1939 הטילו הגרמנים על היהודים חובת תשלום כספי גבוה וכעירבון - עצרו 20 בני ערובה. דיירים יהודים גורשו מדירותיהם ברחובות הראשיים, בהן הוקמו מפקדות גרמניות.

הגרמנים הקימו את היודנראט ואת המשטרה היהודית. על היהודים נאסרה נסיעה בתחבורה הציבורית והם חויבו לענוד על הזרוע סרט לבן ועליו מגן דוד כחול. יהודים רבים נחטפו ברחובות לעבודות כפייה. פליטים, שגורשו ממקומות אחרים בסביבה הקרובה והרחוקה, באו לעיר ושוכנו במבני ציבור של הקהילה.

בין היחידות שהתמקמו בעיר הייתה הז'נדרמריה, שהיה לה חלק דומיננטי בהשמדת יהודי העיר מאוחר יותר. בין הז'נדרמים היה סמל FRANZ BAUER הידוע בכינויו ה'שלייגר', שהרג במו ידיו כ-1,000 מיהודי העיר והסביבה.

בקיץ 1940 הוקמו באזור שישה מחנות עבודה, בהם עבדו בתנאים קשים מאד למעלה מ-2,000 מיהודי העיר. חלק מהעובדים מתו מרעב ומקור אך רובם שבו לעיר. כל זכויות היהודים בוטלו. מפעלים יהודיים רבים הוחרמו על ידי הגרמנים וביניהם כל תעשיית הזיפים, שחלקה עבר מאוחר יותר לטרווניקי ומשם למיידנק. רכוש רב הועבר לפולנים המקומיים. כל העת פליטים המשיכו להגיע מקרקוב ומהסביבה.

18 - 19 ביולי 1943 האקציה השביעית והאחרונה התרחשה בעקבות פעולה של המחתרת הפולנית שהרגה שני גרמנים. מאה שבעים ותשעה מאחורוני יהודי מזריץ' נתפסו והובלו לפרבר העיר פיסקי, שם נורו ונקברו. בשנת 1946 העבירו הפולנים את גופותיהם לקבר אחים בבית העלמין היהודי.

ב-26 ביוני 1944 העיר שוחררה על ידי הצבא האדום. כ-200 איש בלבד מבני מזריץ' שרדו, בכללם הניצולים ממחנות הריכוז. מכל העשייה של יהודי מזריץ' במשך כ-500 שנה, מכל מוסדותיה ומפעליה, ומכל הקהילה המפוארת והמשגשגת לא נותר היום אלא בית העלמין בלבד.

מתוך: אתר התאחדות עולי מזריץ' בישראל

שבתות וחגים

ככל המשפחות באותה תקופה, גם סבי וסבתי היו שומרי מצוות אדוקים. הסבא, ישראל, היה יהודי חרדי, וכל שסופר לי על דמותו, שהיה בעל זקן לבן, ועיניו המאירות הקרינו חום, אהבה ונתינה. תמיד היה מוכן לחוש לעזרת הזולת. גם בעלה של לובה, אחות אמי, היה חרדי שהקפיד בקיום המצוות קלה כבחמורה.

רחוב מידלֶרְסְקָה וברקע בית הכנסת הגדול מסומן באדום.
מימינו בית המדרש הגדול מסומן בירוק

מכיוון שרוב תושבי מזריץ' היו יהודים, נשאה העיר צביון יהודי. בשבתות ובחגים פסקה המולת החולין, וברחובות העיר השתרר שקט. יהודי הקהילה סגרו את החנויות והעסקים בימי שישי, לקראת כניסת השבת. בדרכם אל בית הכנסת, נשמעה מכל עבר הברכה "א גיט שאבעס" (שבת שלום, בידיש).

בשבתות ובחגים אבא נהג ללבוש את חליפתו היפה. בדרכו אל בית הכנסת עטה על שכמו את הטלית ובידו נשא את סידור התפילה. אליו הצטרפו אחיי הבוגרים, והם הולכים בדרך ומשוחחים בענייני הלכה ושבת, שהרי אסור היה להעלות על השפתיים נושאים שעניינם חולין. לעתים היה אבא מרשה גם לי להתלוות אליו.

רבים הגיעו לבית הכנסת הגדול, המרכזי. גם אני הצטרפתי בחגים. מראהו של בית הכנסת עומד לנגד עיניי. הבניין המרשים, שהיה בן שלוש קומות, התנוסס למרחוק במלוא תפארתו. הוא הכיל כשלושת אלפים מקומות ישיבה. חלונותיו הרבים נשקפו אל הרחוב, והיו לו מספר כניסות קמורות. שטיח אדום היה פרוש על רצפתו. העמודים בתוך המבנה פנימה, היו עגולים, מעוצבים ומצופים זהב.

אני זוכרת את הבמה, עליה עמד החזן במיטב בגדיו, מתפלל בקולו הצלול והיפה, ומקהלת ילדים, בקולותיהם הערבים, מלווה אותו. לבד מבית הכנסת המרכזי, היו בעיר גם בתי כנסת קטנים וצנועים וכמה ישיבות, כך שהחיים היהודיים הורגשו מאוד. שמעם של רבני מזריץ' וחכמיה יצא למרחוק, והיו מביניהם שהתפרסמו במעשי הניסים שחוללו. רבים הגיעו אל רב העיר לקבל את ברכתו לפרנסה טובה; אחרים - להחלמה מהירה; נשים עקרות - לפוריותן.

הרב היה בעל אישיות מיוחדת, מקרינה אור, רכות וחמימות. "את לומדת את פרשת השבוע"? שאל אותי בקולו הנעים, כשהגיע אלינו לאסוף תרומות לעניים.

בעיירה שלנו לא היו גבירים רבים (בעלי אמצעים), אבל בעלי היכולת וגם דלי האמצעים תרמו ברצון, וראו בתרומתם מצווה חשובה לקיום בתי הכנסת.

לאחר התפילה צעדו המתפללים בנחת לבתיהם לסעודת השבת. אבא היה נכנס אל הבית, שאמא טרחה כל הבוקר, יחד עם עוזרת הבית שלנו, על צחצוחו ומירוקו לקראת השבת.

החלות שאמא אפתה הפיצו את ניחוחן. זכור לי ריחו של הבצק התופח בקערה, שהיה עולה באפי עם שובי מבית הספר. "אנא, תני לי לקלוע חלה קטנה", ביקשתי. אמא נענתה ברצון. שמחתי מאוד על שהצלחתי והנה חלה קטנה מעשה ידיי.

השולחן היה ערוך, מצופה במפה צחורה, ועליה מונחים הכלים לסעודת השבת ולארוחה שלאחריה. כמו כן עמדו שני הפמוטים המבריקים, שאמא טרחה למרק גם אותם. נר דולק בכל אחד מהם, ולהבתם מרצדת ומוסיפה אור יקרות, זוהר והדר לאווירת השבת.

מסביב ישבנו ההורים והילדים. לעתים קרובות הצטרפו אלינו בחורים שלמדו באחת משיבות העיר. "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם...", היה אבא עורך את הקידוש, כוס היין בידו, ומברך: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, בורא פרי הגפן". טועם מהיין, מעביר את הכוס לאחיי, וממשיך ב"אשת חיל". היינו מפזמים איתו, "שלום עליכם מלאכי השלום, מלאכי עליון..."

למן הצהריים נמלא הבית ריחות מעוררי תיאבון, והנה הגיעה העת לפתוח בארוחה. על השולחן היה עולה הגפילטע-פיש, אותו הכינו מדג הנהר שנקרא הקט, אחר כך מרק עוף עם אטריות (לוקשן מיט יויך, ביידיש), וגם העוף, או בשר הברווז, בתוספת תפוחי אדמה וגזר מתוק (צימס). לעתים, גם קישקע ממולא, ולקינח - הקומפוט (לפתן). לאחר הסעודה הדשנה, ישבו, שוחחו, שתו משקה חם ונהנו מהעוגה שאמא אפתה.

בערבי שבת לא היו עמנו בני משפחה נוספים. סבא וסבתא ערכו את סעודת השבת עם דודה לובה ושייע, בעלה. למחרת בבוקר הייתי הולכת אליהם. אהבתי לבקרם, והתקבלתי במאור פנים, מכבדים אותי בדברי מתיקה. לעתים סבתא כיבדה אותי גם בדובדבנים שערבו לחיכי מאוד.

כשלמדתי לקרוא הייתה סבתא מתגאה בי, וקוראת לשכנה שתשמע איך אני קוראת יפה ב"צאנה וראינה" ("צִאָנָה וְרָאִינָה", ספר תורני בידיש לנשות ישראל, שכתב הדרשן יעקב בן יצחק אשכנזי ב-1616. מקור השם בפסוק: "צִאָנָה וְרָאִינָה בְּנוֹת צִיּוֹן בְּמֶלֶךְ שְׁלֹמֹה, בְּעֶטְרָה שְׁעֶטְרָה לוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתָנָתוֹ, וּבְיוֹם שְׁמֹחַת לְבָבוֹ". שיר השירים ג' יא').

גוי של שבת היה מדליק את האש וכך אפשר היה לחמם את האוכל בשבת. את החמין (טשולנט) הביאו למאפייה העירונית בימי שישי. שם היה מתבשל כל הלילה עד לצהרי השבת, ולקראת ארוחת הצהריים היה עלינו לשאת את הסיר הביתה.

במשך השבוע אכלנו מזון שגרתי ולא מגוון. אמא, אחיותיי ואני נהגנו לשבת ולאכול במטבח הגדול. המקום היה רחב ידיים ושימש גם כחדר אוכל. אחיי היו מגיעים מאוחר יותר ולכן סעדו בנפרד.

אבל בשבת היה נהוג אחרת. יום זה הוקדש למנוחה, לתפילה בבית הכנסת ולביקורי קרובים. הקשרים היו הדוקים. לא ויתרנו על ביקורים, גם אם היה עלינו ללכת ברגל מרחק לא קטן. הלכנו גם לדודים ברחוב וארשבסקה (דרך וארשה), שגרו במרחק ניכר מביתנו. כמובן שגם אלינו הגיעו לביקור.

במוצאי שבת היה שׂייע, בעלה של לובה, מדליק עם סבא נר של הבדלה, להבדיל בין קודש לחול. ולעתים, כשהייתי בביתם, התבקשתי להחזיק את הנר.

ראש השנה

הכול הגיעו לבית הכנסת במיטב בגדיהם. ברכת "שנה טובה" (א גיטע יור) ו"לשנה טובה תכתבו", הייתה בפי כול. אני זוכרת את הקולות והשיחות. הגברים ישבו או עמדו בתפילה, עטופים בטליתות, והחזן נשא תפילה בקולו הערב. אליו הצטרפה מקהלת הילדים בקולותיהם השמימיים. הנשים היו מביטות מעזרת הנשים וקוראות בספרי התפילה שבידיהן.

ילדים וילדות צוהלים התרוצצו בבניין, ובעיקר בחצר. לאחר התפילה הקהל התפזר לארוחה החגיגית. השולחן היה ערוך ועליו פמוטי הכסף וכלי הזכוכית המיוחדים והיפים, כולל גביעי יין מקריסטל שהיו שמורים לחגים.

לפנינו הונחו קציצות הגפילטע-פיש, ברווז צלוי, מרק עם אטריות,

שאמא הכינה: מרדדת בצק דק-דק, מניחה על הסדין לייבוש, ואז חותכת לאטריות (לוקשן בידיש). לקינוח הוגש לפתן. לאחר מכן שתיית תה עם דברי מאפה - עוגיות ועוגות שאמא אפתה. אהבתי את כל דברי המאפה של אמא, במיוחד את עוגת הפירורים.

ביום הכיפורים, בבוקרו של יום, היו מסובבים את תרנגול הכפרות מעל ראשינו. בארוחה המפסקת נמנענו מלהרבות מלח במאכלים, כדי שלא נחוש בצמא. היה זה יום שאווירתו הקדושה ריחפה על הכול. ההורים הרבו לשהות בבית הכנסת, ואני הייתי צעירה מכדי לצום. יכולתי לקחת לעצמי עוגייה, כדי שלא ארעב עד לארוחה המסיימת את הצום.

בסוכות הייתה עומדת בחצר סוכה לתפארת. קישטנו אותה בניירות צבעוניים, בפירות, וכמובן הוספנו סכך מעליה. בין יהודי הקהילה היו שבנו אותה על הגג או בעליית הגג. הגג היה נפתח, ואם היה קר וגשום כי אז סגרו אותו. באוקטובר יתכנו בפולין ימים קרים ואפילו שלג קל. על כן, לא יכולנו לשבת בסוכה, אלא אם הימים היו נעימים.

בחנוכה - חג האור, שלטו הקור, הגשם והשלג של חודש דצמבר, אבל בבית היה חמים ונעים. האח חיממה והחנוכייה דלקה. היה זה מחזה מלבב, כשכל הנרות דלקו ביום השמיני.

אמא הייתה מכינה לביבות. סופגניות לא היו מוכרות לנו. אורחים רבים הגיעו: בני משפחה, שכנים, חברים של הילדים. כולם נהנו להשתתף בהדלקת הנרות ולטעום מהלביבות.

את סיפור ניצחון המכבים על היוונים לימדו בבית הספר העברי "תרבות", בו למדנו כולנו. שמעתי את סיפורי המכבים בגן הילדים של שולה ויינר. החגיגה בגן הילדים זכורה לי היטב. חלל הגן היה מתמלא בקולותינו הצעירים, מדקלמים ושרים את שירי החנוכה בהתלהבות רבה, ובהם:

"סביבון סוב, סוב, סוב,

חנוכה הוא חג טוב...

סוב נא סוב כה וכה,

נס גדול היה פה..."

בפורים גברו הצהלה והשמחה, כי מצווה לשמוח במועד זה. התחפושות השרו אווירה של עליצות. הן הוכנו בבתים, שהרי לא היו תחפושות למכירה. אמא תפרה לי פעם חולצה לבנה וחצאית אדומה. אחזתי בידי סלסלה וסרט אדום לראשי, והנה אני כיפה אדומה. פעם אחרת התחפשתי לשלגייה. לבשתי שמלה לבנה ועליה נתפרו ציורי גמדים. בשמחה וגאווה צעדתי לגן נהנית מהמבטים שנשלחו אליי. אמא אפתה אוזני המן (הומען טאשען, ביידיש) טעימות, שאורחינו, אף הם, התכבדו והתענגו עליהן.

בפסח, זמן קצר לאחר פורים, הופיעה בביתנו הגויה מכאילובנה. היה זה אות הפתיחה לניקיון הפסח. הגויה הייתה עוזרת הבית, ויחד עם אמא "הפכו את הבית". המיטות הוצאו לחצר והמזרנים הופרדו מהן. הארונות הוזזו כדי לנקות מאחוריהם ומתחתם. הכלים הוצאו מהארונות לנגב מהם את האבק ולהסיר כל פירור של חמץ. כך, במשך שבועות, עד סמוך לפסח "כל הבית היה הפוך".

אהבתי לקפץ על המזרנים שעמדו בחוץ - קופצת לגובה ונוחתת בהנאה. את רצפת הבית, שהייתה פרקט צבוע בצבע שמן אדום, לא שטפו במים. רק את רצפת המטבח ניקו במים וחומר ניקוי.

לכל אחד מהילדים נתפרו בגדים חדשים לקראת החג, ובאותה הזדמנות נקנו נעליים חדשות. ישבנו בחנות הנעליים בעיר, והמוכר האדיב הוציא והראה לנו סוגים שונים. אמא ביקשה שננעל כדי שנוכל אנחנו, ובעיקר היא, להתרשם. "סוניה'לה, הנעליים נוחות לך?" שאלה ובחנה אותן. כך גם לגבי הנעליים שהאחרים מדדו. כך או כך, יצאנו מהחנות בחיוך וכל אחד שמח בנעליו החדשות.

יום לפני ליל הסדר היו מכינים את קציצות הגפילטע-פיש, שאוחסנו במרתף הקריר למשך ימי הפסח. היו מאכלים שלא חייבו קירור, ואותם אחסנו בארון שבמסדרון. את מאכלי הבשר היה צריך להכין בבוקר ליל הסדר. מאז החלו הניקיונות ועד ליל הסדר יכולנו לאכול אך ורק במטבח. חל איסור מוחלט על הכנסת מזון לשאר החדרים.

ערב ליל הסדר הסבו כולם אל השולחן, שבמרכזו צלחת הפסח ועליה המרור, החרוסת, הזרוע וכל השאר. צלחת המצות הייתה מכוסה במפית. כלי הפסח, שהורדו מעליית הגג והוצאו מתוך תיבת נצרים, עמדו גם הם

מוכנים למלא את יעודם. אבא היה מנהל את הסדר - קורא בהגדה ומורה מדי פעם לאחד מאתנו להמשיך בקריאה.

כל אחד קרא היטב ובהטעמה. אני מניחה שכולם הבינו את תוכן ההגדה, הן כולנו למדנו עברית בבית ספר "תרבות".

אחי הבכור קרא בצורה מושלמת וגם הבין הכול, שהרי הספיק לסיים את לימודיו בגימנסיה.

"מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות", הייתי קוראת כשגדלתי מעט. מאחר שהייתי הצעירה ביותר, היה עליי לשאול את הקושיות, וכולם היו עונים: "שבכל הלילות אנו אוכלים..."

במשך החג הקפדנו על מאכלים כשרים לפסח. בביתנו לא נמצא פירור חמץ. בין המאכלים היו מצה ברויט (מצות מטוגנות), חרמזלעך מקמח מצה (לביבות מטוגנות בשמן עמוק). אמא הייתה רוכנת מעל הכיריים ומוציאה חרמזלה אחר חרמזלה אל הצלחת, כשמדי פעם קופצת לה טיפת שמן מן המרחשת (מחבת). מביצים נהגנו להכין אומלטים ובלינצ'ס. כמויות נכבדות של תפוחי אדמה וביצים היו בביתנו בחג הזה. משפחתנו הייתה צורכת מספר "שוקים" של ביצים בפסח (שוק - כמות של 60 ביצים).

מיד בחלוף החג, ביום השמיני, חודשה הספקת הלחם לבית.

שבועות (שווייטס, ביידיש) היה חג שכולו לבן. מאכלי חלב היו עולים על השולחן. את ערב החג קיבלנו בארוחה חלבית - גבינות, בלינצ'ס, עוגות גבינה ועוד.

אמא, שגדלה בבית חרדי, הקפידה הקפדה יתרה בקיום המצוות. לא כן אבא, שהיה מוכן לוותר, להתפשר ולהעלים עין פה ושם.

יום **תשעה באב**, בהיותו יום אבל לזכר חורבן בית המקדש, זכור לי כיום קשה. מלבד יום כיפורים גם תשעה באב היה יום צום ותענית. אנשי הקהילה היו מעלים את זכר יקיריהם שנפטרו, הולכים לבכות על קבריהם בבית העלמין. בבית הכנסת קראו את מגילת איכה.

יום זה היה ידוע כיום שיש להתענות בו, והיה אצלנו מנהג שגרם עינוי רב גם למי שלא התכוון להתענות.

בעירנו צמח שיח בעל קוצים דביקים. היות שמותר היה לגרום סבל, היו

ילדים ומבוגרים מסתובבים ברחובות, חופנים בידיהם מן הקוצים הללו, נהנים להשליך אותם על העוברים ושבים ברחוב. אלה נדבקו לשיער ואי אפשר היה לשלוף אותם, אלא רק על ידי גזירת השיער. לצמח הייתה פריחה סגולה שעם הזמן הפכה לקוצים. הייתה זאת הזדמנות למרושעים להתעלל באנשים.

לימודים

גן הילדים

גני הילדים ובתי הספר היו שייכים ל"תרבות" - רשת החינוך היהודית בעלת האוריינטציה הציונית. את לימודי התחלתי וגם סיימתי אצל **שולה ויינר** שהייתה גננת דגולה. היא הייתה נפש טובה, חמה ואוהבת.

שולה לימדה שירים וסיפרה לנו סיפורים. את החגים חגגנו בגן בהתרגשות רבה. ועוד הייתה מספרת לנו את הרקע לכל חג, מנהגיו ושיריו. אהבתי אותה אהבת נפש. אין ספק שהיה לה חלק בעיצוב אישיותי. היא העניקה לילדים ערכים אוניברסליים ויהודיים בחיוך, ברכות ובחיבה רבה.

שני השירים האהובים עליי והזכורים לי עד היום - "אכלו ילדים" ו"העמק הוא חלום". את השירים הללו נצרתי בלבי, מזמזמת ושרה בהזדמנויות שונות. לימדתי אותם גם את ילדיי ונכדיי.

אכלו ילדים, לחם "תוצרת"

מילים: אהרון זאב
לחן: שרה לוי-תנאי

אֶכְלוּ, יְלָדִים, לֶחֶם "תּוֹצֵרֶת"!
צִמְחָה הַחֹטָה עַל-יַד יָם-כִּנֶּרֶת.

עָמְלוּ אֲנָשֵׁי דְגָנִיָּה בְּזַעַת אֶפֶס
שָׁם אֹר הַשֶּׁמֶשׁ גָּדוֹל שֶׁבָּעֵתִים.

שָׁם שׁוֹמְרֵי לֹא יָנוּם, חוֹרֵשׁ לֹא יִישָׁן
שָׁם יוֹדֵעַ לְזָרֵעַ גַּם יֶלֶד בֶּגֶן.

אֶכְלוּ, יְלָדִים, לֶחֶם "תּוֹצֵרֶת"!
צִמְחָה הַחֹטָה לְיַד הַכִּנֶּרֶת.
(...)

בית הספר היסודי

בתי הספר מהיסודי ועד התיכון היו שייכים לרשת "תרבות", שהקימה

העמק הוא חלום

מילים: ש. שלום
לחן: משה רפפורט

הַעֲמֵק הוּא חֶלֶום,
זֶהר וְאוֹרָה
מְלִילָה וְעֵד יוֹם
חֹלֹד הַהוֹרָה.

נְלִינָה בְּפָרָמִים,
הַבְּשִׁילוּ עֲנָבִים
וּבִקְצֵה רְקִיעַ
שָׁחַר הַבְּקִיעַ.

את מוסדותיה ברחבי מזרח אירופה.
הלימודים בבית הספר חינכו להכרת
המסורת היהודית ולציונות. עברית
למדנו בשיעורי המחנכת; בעלה
לימד חשבון. הם היו מורים טובים
ואהובים. מורה נוסף לימד אותנו
פולנית, ומורה אחר לימד אותנו על
ארץ ישראל.

למדנו בבית הספר על חגי ישראל
ושיריהם וחגגנו אותם. המורים היו
ציונים אידיאליסטים. את הציונות
ינקתי מחלב אמי. מרגע שעמדתי
על דעתי שאפתי להגיע לארץ ישראל.

אהבתי ללמוד הכול. הייתי תלמידה שקדנית וחרוצה.
למזלי הרע, לאחר כיתה ב' פרצה המלחמה ויותר לא למדנו. הרשל,
שהיה מבוגר ממני בשנים עשרה שנים, הספיק ללמוד בגימנסיה. בבית
הספר ספגנו מנה גדושה של ציונות ואהבת ארץ ישראל. יסודותיה של
השפה העברית, השגורה על פי, הונחו שם. בשיעורים, בטקסים, בימי
חג וזיכרון, שמענו סיפורים על הארץ המופלאה ועל אקלימה הנות.
ראיתי בדמיוני את הכינרת ומימיה הכחולים, את עמק יזרעאל ושדותיו
הירוקים, המושבים וצורת ההתישבות המיוחדת - הקיבוצים, את הר
התבור והרי הגלעד, עליהם נפלו על חרבם שאול ובנו יהונתן במלחמה
נגד הפלשתים, את הים התיכון המשתרע לאורך מישור החוף, מלחך את
חופי תל אביב וחיפה, את הר הכרמל המיוער ואת ירושלים.
השתוקקתי להגיע לארץ שלנו ולחזות במו עיניי בכל המראות והמקומות
עליהם למדתי.

כל זה היה, ילדות יפה... בגן העדן הזה של ילדותי עד כיבוש פולין
בידי הנאצים. מאז הכול נעלם - עולם העיירה היהודית הוטבע בדם
הנרצחים ונמוג בעשן הארובות בטרבלינקה.

רשת החינוך "תרבות"

תְּרָבוֹת הייתה רשת בתי ספר עבריים ציוניים, שפעלה בארצות מזרח אירופה, ובייחוד בפולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. השואה, שהכחידה את רובה של יהדות פולין, הביאה קץ גם לרשת תרבות. הלימודים היו חילוניים אך לא אנטי-דתיים, משולבים בלימודים עבריים וכלליים, הומניים וריאליים, תוך שימוש בשיטות חינוך מודרניות (כמו חינוך לעמלנות), על מנת להכשיר את התלמיד לתרום לעמו בעתיד.

תוך כדי פיתוח האסתטיות, היצירתיות, הגוף וההתקרבות לטבע, היה לעמלנות יעד נוסף - הכשרת הצעירים לחיי חלוציות, עשייה ויצרנות. ב"תרבות" הייתה הלשון לא פחות חשובה מהתוכן: בתי הספר של

הרשת היו עבריים לחלוטין. שיטת הוראת השפה הייתה "השיטה הטבעית" - "עברית בעברית", במסגרתה נלמדה השפה בדומה לשפת אם, ללא תרגום. בכיתות הנמוכות נתקלו המורים בקושי הגדול ביותר, שכן התלמידים טרם ידעו עברית, אך בזכות הלימודים ידעו בוגרי מוסדות הרשת לדבר עברית שוטפת. כך קיוו ב"תרבות" לסייע בתחיית השפה העברית. הם קיוו להחדיר את השימוש בשפה העברית כשפה חיה גם בבתי התלמידים, בין היתר באמצעות

עריכת פעילויות בהשתתפות ההורים, אף כי הכירו בצורך שבדיבור בידיש במפגש עם ההורים (שלא ידעו עברית).

בשפה הפולנית נעשה שימוש מצומצם בלבד, במסגרת ה"לימודים הפולניים" (לא הכלליים), שנוספו בדרישת השלטונות.

העלייה לארץ ישראל הייתה היעד הנכסף שאליו כיוונו מחנכי "תרבות" את תלמידיהם. כל תכנית הלימודים ואופיה כווננו למטרה זו: העברית והלימודים העבריים והארץ-ישראלים (כולל דיווחים על המתרחש בארץ ישראל), החינוך לציונות, העמלנות והחלוציות. התלמידים תרמו לקק"ל, ואף קיימו חליפת מכתבים עם ילדי ארץ ישראל. פולין נתפשה לא כמקום קבע, כי אם כמקום ארעי. לימודי השפה הפולנית, הגאוגרפיה וההיסטוריה שלה, נוספו לתכנית הלימודים רק כדי לספק לתלמיד כלים שיסייעו לו בחייו בפולין, בעודו מתכוונן לעלייה ארצה, וכן עקב דרישת השלטונות.

לפי נתוני "הג'וינט", בשנת 1936, למדו 44,780 תלמידים ב-269 מוסדות השייכים לרשת "תרבות".

מתוך: ויקיפדיה

ימים של דם ואש – השואה

באחד בספטמבר 1939 הכול השתנה באחת. חשרת סופה השתלטה על אירופה. גרמניה פלשה לפולין ומלחמת העולם השנייה החלה. להקות מטוסים גרמניים הפציצו את העיר ללא רחם. רעש המטוסים והפצצות, שזרעו הרס וחורבן, האיצו באנשים, אחוזי החרדה, למצוא מפלט. היו שהסתתרו במרתפי הבתים. אחרים ברחו אל היער, בתקווה ששם יהיו מוגנים יותר. פחד, בהלה, דאגה ובלבול היו התחושות של כלל האזרחים, פולנים כיהודים.

הנאצים שלטו בכול. הם הסתובבו בבגדיהם ובמגפיהם השחורים, כובעי מצחייה לראשם, צועדים ברחובות וטסים על אופנועיהם ברעש, מבלי להשאיר ספק בלב הנכבשים מי האדונים כאן. ברחוב הראשי, לובלסקה, נתלו כרזות, ועליהן צלבי הקרס.

ליבנו נמלא אימה, ועדיין לא דמיינו את הנורא הצפוי לנו. הוטלו עלינו איסורים, שהלכו והחמירו עם הזמן. אסרו עלינו לקנות בחנויות של פולנים, אך ממילא רוב החנויות במרכז העיר היו שייכות ליהודים, ואילו חנויות הפולנים היו בפרברים.

אחרי השעה שש חל איסור לצאת אל הרחוב. אסרו עלינו ללכת ברחובות הראשיים, ורשבסקה ולובלסקה, בהם הקימו הנאצים את מפקדותיהם, בעוד היהודים קיבלו הוראה לעזוב את בתיהם ברחובות אלה.

רחובות מסוימים גודרו והכניסה ליהודים נאסרה. נאלצנו לשים על השרוול השמאלי סרט לבן ועליו מגן דוד. מאוחר יותר כפו עלינו לענוד את הטלאי הצהוב על דש הבגד.

בתי הספר נסגרו, ואני תלמידת כיתה ב' בלבד. לגזרות רבות יכולתי

להסתגל, אך לא לאיסור ללמוד. חציתי בריצה את חצר הכנסיה, כשמחברותיי מוסתרות בתוך המעיל. מורינו הנפלאים - **לב, פישר והאוזמן**, עשו את עבודתם במסירות נפש ולימדו אותנו, תוך שהם מסתכנים ללא הרף. יהי זכרם ברוך. על אפם ועל חמתם של שונאינו למדנו. לא ויתרנו.

הייתי רזה מאוד וקטנה, ולכן לא ענדתי על השרוול את הסרט עם המגן דוד. מי בכלל ישים לב אליי, ומי יבדוק אם אני יהודייה.

בזהירות ובזריזות השתחלתי מתחת לגדר, הרווח התאים למידותיי. במהירות התרחקתי מהמחסום כשפניי אל החנות. הצלחתי לחמוק מתחת לגדרות ולקנות לאחי עיתון לפי בקשתו. הוא היה צמא לידיעות על הנעשה בפולין ובעולם, משום שהיינו מנותקים ממקורות מידע. כזכור, בביתנו היה מותקן מכשיר רדיו, באמצעותו קלטנו את שידוריה של תחנת פולין. אמנם שמענו חדשות, אך אלה היו מגמתיות. הנאצים כפו על תחנת השידור לשדר את החדשות מנקודת הראות שלהם, ולפרסם את מה שהיו מעוניינים שהפולנים ישמעו וידעו. בכל זאת היה זה משהו, עדיף מלא כלום. אף השכנים נכנסו אלינו והאזינו לשידורים. לעיר החלו לזרום יהודים מכל הסביבה, מהעיירות ומהכפרים. הם הצטוו לעזוב את מקומותיהם, וברחובות נראו אנשים רבים, צרורות בידיהם, מסתובבים אנה ואנה. ידם האחת אוחזת בצרור והשנייה - בכף ידו של ילד. הורים נושאים ילדים בזרועותיהם, וילדיהם האחרים אוחזים בשולי בגדיהם. אחרים נצמדים להוריהם, הדוחפים עגלה עמוסת חפצים.

היה עלינו למצוא מקום לכולם לבל ילוננו ברחובות. גם אצלנו השתכנו שתי משפחות ובחור בשם אריה - חייל יהודי ששירת בצבא הרוסי, ברח מהשבי הגרמני, הגיע אלינו והפך לבן משפחה.

האנשים שלא מצאו מקום מגורים גדשו את בתי התפילה, בתי המדרש והישיבות. עדיף כך משוטטות ברחובות. בתי הכנסת מלאו המולה ושאון. על הרצפה נפרשו מזרנים ושמיכות, וריח תבשילים עלה מהם.

הוריי הסתתרו, ולא לקחו אותנו איתם, מתוך הנחה, שלילדות צעירות לא יאונה כל רע. בערב, אסתר ואני נשכבנו במיטה ונצמדנו זו לזו. פתאום שמענו דפיקות עזות בדלת. קפאנו במקומנו ולא העזנו לצאת מהמיטה. ברעש נורא נפרצה הדלת ופנימה נכנסו שוטרים וחיילים בצווחות

מחרישת אוזניים: "איפה ההורים? תגידו מהר אחרת ניקח אתכן". ואנחנו, שתי ילדות, בוכות ורועדות, גמגמנו, "לא יודעות... עזבו אותנו...". הם תפסו בכח את אסתר וגררו אותה איתם. נותרתי לבדי, מבוהלת, רועדת וגואה בבכי כל אותו הלילה.

למחרת התברר, שהגרמנים עצרו עשרה יהודים מעשירי העיר וציוו על המשפחות לספק להם חמישה ק"ג זהב כתנאי לשחרורם. התעורר ויכוח במשפחה: ההורים והאחים הבוגרים, כל אחד מהם הציע עצמו להחליף את אסתר במעצר וכך לשחררה.

אלא שהגרמנים לא רצו להחליפה. הם רצו את הזהב עד למועד מסוים. הגרמנים התרשמו שמשפחתנו אמידה. הם ידעו שלאבא יש מפעל משגשג.

לא הייתה ברשותנו כמות הזהב שנדרשה, ונאלצנו לבקש ולקנות מבני משפחה, משכנים וממכרים. כל צמיד, כל טבעת היו חשובים. האחרים - שנדרשו לעשות זאת - היו מהם שעקרו שיני זהב מפיהם, שהרי עדיף להיוותר ללא שיניים מאשר למות.

אני הקטנה נשאתי שקית מלאה שרשראות, טבעות נישואין ושעוני זהב. נכנסתי אל בית המרקחת של הרוקח קלכברג, יו"ר היודנראט, בחשש ובפחד, אבל גם בגאווה. ראשי הגסטפו שהיו במקום לקחו מידי את השקית ושחררו את אחותי מהמעצר.

בהמשך דרשו הנאצים לספק להם מעילי עור ופרווה. על הגברים כפו לעבוד למען הגרמנים בעבודות קשות: חפירת בורות, סלילת כבישים, הנחת מסילת ברזל ופינוי השלג ברחובות.

קודם השלמת כיבושה של פולין, היו רבים ששמו נפשם בכפם, כשהחליטו לעבור את הגבול ולברוח לרוסיה. הדבר היה כרוך בחציית נהר הבוג ליד ברסט ליטובסק. גם אחיי הרשל ולייבל עשו זאת. הרשל היה בעל השקפה סוציאליסטית, נוטה לקומוניזם, והרגיש שהחיים ברוסיה הקומוניסטית קרובים לליבו. המעבר לשם היה טוב בעיניו ולא רק משום הצורך לברוח מהסכנה. הם חזרו למזריץ', כשבכוונתם לקחת את כל המשפחה. אבא וסבתא אטמו אוזניהם לנוכח הפצרות אחיי, ובמיוחד - של הרשל.

"הגרמנים הם אנשים תרבותיים ולא יעזו לגעת בנו לרעה, אל תחשוב

על כך אפילו", הביעה הסבתא את התנגדותה.
"לא בא בחשבון. לא אעזוב את המפעל והרכוש הרב ואברת. עובדה שהם לא לקחו ממני את המפעל ולא פגעו בעבודה בו", טען אבא. ואמנם המפעל המשיך לפעול כשנה נוספת לאחר הכיבוש.
"הם לוקחים ממך עורות, מעמידים פנים ומשלים אתכם, כדי שתשבו בשקט ולא תחשדו בכוונותיהם הזדוניות. אין ערך לרכוש כשחיך בסכנה", טען כנגדם הרשל, מנסה נאשיות לשכנע אותם, אך מבין שאינם קולטים את גודל האסון העומד להתרחש. הוא היה בעל חושים מחודדים וקלט מהר את מה שהם סרבו לראות ולהבין.
"אתם עוד תצטערו על כך".

"אתה נביא זעם כזה", ענתה הסבתא בכעס רב.
אני זוכרת ולא אשכח כל חיי את הסטירה המצלצלת שספג ממנה באותו מעמד. סבתא הייתה עד כדי כך נסערת, שעשתה מעשה שלא ראיתי כמוהו. היא מעולם לא הרימה ידה על איש.
להרשל ההמום לא נותר אלא ללטף את לחיו הכואבת. הוא הבין שאין טעם להשחית מילותיו לריק. דעתו נתקלה בחומה בצורה.
איש לא העז עוד להעלות על דל שפתיו את רעיון הבריחה, ורוב בני המשפחה שילמו על כך בחייהם. באמת, לא ניתן היה להעלות על הדעת את הפתרון הסופי שהנאצים הועידו לנו.
הרשל שם פעמיו חזרה לגבול הרוסי, לבדו, אלא שהוא אחר את המועד. הגבול נסגר!

בין היהודים הרבים שנשלחו למחנות העבודה היה גם דודי היקר שייע, שהיה למדן וגדול בתורה. כעבור מספר חודשים חזר חולה ורזה וללא הזקן שעיטר את פניו. הוא היה שבור פיסית ונפשית, מיעט לדבר והרבה לשכב במיטה, כמעט ללא ניע. כעבור זמן נפטר משברון לב, מפני שלא יכול היה לשאת את שעבר עליו. הוא היה הקורבן הראשון במשפחתנו.
חשנו צער רב על מותו ולא ידענו שזוהי רק ההתחלה.
יום אחד חזר שכננו, מרדכי, מוכה וזב דם, כשמחצית זקנו מגולח, למען יהיה מושא לצחוק וללעג.

אבא מיכאל ולייבלה, נחשבו בני מזל משום שקיבלו אישורי עבודה. בעינינו הייתה זו מעין תעודת ביטוח, שלא יאונה להם כל רע. הרי

לגרמנים יש צורך בעובדים שייצרו עבורם. מלבד הרשל שעבד במקום אחר, שלושתם עבדו במנסרה שהייתה קרובה לקצה העיר.

רישיון העבודה של אבא

משום מה שררה אופטימיות לפיה הגרמנים לא יפגעו בנו. כל מחשבה לגבי כוונתם לחסל אותנו נדחתה על הסף. העולם לא יתן להיטלר יד חופשית לעולל לנו ככל העולה על רוחו. האקציות החלו בקיץ. באחד מימי אוגוסט 1942 נכנס לביתנו קצין הגסטפו, **קליברט**, שהיה מקבל מאתנו עורות, אותם שלח אל משפחתו. לפני שנפתחה הדלת הביט כה וכה שמא משהו הבחין בו, ובפנים חמורות פנה לאבא: "מר גולדמן אני חייב לדבר איתך". הניח את זרועו על כתפו של אבא והוביל אותו לחדר השני, שם הסתודדו, ובקול חרישי הודיע, "מחר יתחולל כאן אסון. תתחבאו!"

פה ושם - לא יאומן - עוד נמצאו גרמנים אנושיים.
אבא התייחס ברצינות לדבריו של הקצין הגרמני. הוא אסף אותנו, "עלינו להסתתר, אבל כל אחד יפנה למקום אחר. לא נהיה במקום אחד בו כולנו עלולים להיתפס. חובה עלינו להודיע גם ליהודים אחרים ולהזהירם".

רישיון העבודה של מיכאל

היו שלקחו ברצינות את האזהרה ואחרים - התייחסו בספקנות.
אריה, הבחור היהודי אותו אמצנו, הלך איתי לרחוב שמולויזנה בו התגוררה משפחת פלוג - משפחה גדולה, ענפה ואמידה, בעלת מפעל לפרוות. שמעון, אחיו של אריה, אומץ על ידי משפחת פלוג, לאחר שגם הוא נמלט מהשבי הגרמני.

ראש המשפחה יצא לקראתנו.

"מה בפיכם?"

"באנו להזהיר אתכם. הגיעה לאוזנינו שמועה ממקור מהימן, שמחר יתרחש אסון על היהודים כאן. קצין הגסטפו בכבודו ובעצמו אמר זאת לאבא. כדאי שתמצאו מקום מסתור".

"לכו מכאן מהר, אתם זורים פאניקה ובהלה, איך אתם מעזים להעליל כך על הגרמנים ולהפחיד אותנו. הסתלקו מהר מכאן, שלא אראה אתכם", הגיב, והוסיף קללות וגידופים.

אכן, קשה היה להאמין. למרות שהכתובת הייתה על הקיר, נוח היה להאמין במה שרוצים. מי יודע, אילו האמינו לדברינו אולי מי מהם היה ניצל. רק שמעון בחר להצטרף אלינו.

בבית תכננו את מקומות המסתור. אחיי, הרשל, מיכאל ולאה, מצאו מסתור במנסרה. לייבלה הלך למחבוא אחר עם אשתו, אסתר. ההורים ואחותי, אסתר, התחבאו בתעלת הביוב העמוקה שליד הבית.

פה אחד הוחלט שהאחים אריה ושמעון יקחו אותי, ואנו נחמוק ונתחבא מעבר לנהר, בצריף בו עסקו בייבוש כבול ששימש לבערה.

בחסות החשכה הסתתרנו סמוך לגדת הנהר הקרובה. ללא נוע שכבנו בין השיחים. הרמנו את ראשינו בזירות, הצצנו ימינה ושמאלה, וכשפטרול הגרמנים התרחק, קפצנו בזריזות אל סירה שהייתה במקום וצלחנו את הנהר. רצנו מהר אל צריף קטן בקרבת פסי הרכבת. נכנסנו ונשמנו לרווחה. במקום נמצאו כבר שניים או שלושה אנשים. ישבנו שקטים, מבלי להשמיע קול.

לפנות בוקר פילחו יריות את הדממה. בחוץ התחוללה מהומת אלוהים, ואנו מקשיבים בחרדה גדולה - צעקות אימה של אימהות הקוראות לילדיהן: "מוישראל, מלכה'לה, שרה'לה", בכי ילדים קורע לב, וצרחות אנשי הגסטפו, שכאילו מזרזים היו כלבים ובהמות: "שנל, שנל" (מהר, מהר) קרעו את החלל, את אוזנינו ואת ליבנו.

כל אחד דאג ליקיריו - האם גם הם בין המובלים אל הלא נודע? יכולנו להציץ מבעד לחרכי קורות הצריף ולראות את האנשים המוכנסים לקרונות רכבת, שהיו מיועדים למשא בהמות.

השוטרים דחפו את כולם פנימה בגסות, יורים במי שהתנגד. אז נשמע רעש עז של נקישת סוגר הקרונות. בערב יצאה הרכבת עמוסה יהודים שהובלו אל מותם בטרבלינקה.

ישבנו המומים מבלי לזוז, חסרי אונים ומדוכאים.

לאחר זמן השתררה דממה.

צר היה המקום בצריף הקטן. לא יכולנו להחזיק שם מעמד ללא מזון ומים, וכעבור כשבוע חזרנו הבייתה.

הסתבר, שהמחבוא בתעלת הביוב לא הושיע. מדי פעם יצאו ההורים ואסתר לשאוף אוויר, כי התקשו לשהות שם לאורך זמן. אחד הפולנים הבחין בהם ומיהר לדווח לנאצים.

"הגוי הזה נראה לי חשוד", לחש אבא. "בואו נצא מכאן ונסתתר בעליית הגג, יתכן וכבר הלשין עלינו".

אבא ואסתר הספיקו להגיע לעליית הגג.

"לצאת מיד", צווחו המנוולים, והוציאו את האנשים המפוחדים מתעלת הביוב אל הרחוב.

שמענו שאמא יצאה אחרונה. לא הספיקה להימלט. צרפו אותה לשיירת האנשים, שהובלו אל מקום האיסוף. אמא הייתה בין המגורשים לטרבלינקה באקציה הראשונה. שם נספתה.

בשלב הבא קיבלה קהילת היהודים הוראה להתפנות אל רחובות מסוימים שגודרו. כך הוקם הגטו ברחובות המוזנחים ביותר בעיר, ללא תשתית תברואתית ראויה, בתנאי מגורים ירודים וקשים.

שוב נראו אנשים סוחבים את חפציהם ואת ילדיהם לרחובות הגטו.

בני משפחתנו התקבצו בחדר קטן, עם מטבח משותף למשפחות נוספות שהתמקמו בשאר החדרים. הצפיפות גרמה לא אחת לחיכוכים והכבידה עוד על החיים.

הצפיפות בגטו הייתה רבה. מחלות הטיפוס והדיזנטריה החלו לכלות את התושבים, בהעדר תרופות ובהעדר אפשרות לבודד את החולים. הרעב היה אורח קבוע בביתנו ובבתי השכנים וסייע למלאך המוות. אנשי היודנראט (מועצת היהודים), נקבעו על ידי הנאצים כאחראים עלינו בפניהם.

בגדינו החלו מתבלים, אוכל היה במשורה, והמחלות שאכלו בנו גרמו לרבים לאבד תקווה. חיינו בייאוש. בעינינו כבה זיק החיים. לא ידענו מה ילד יום.

את הגטו הקיפו בגדר ובשמירה של אנשי אס.אס.גרמנים, שהסתייעו בשוטרים פולנים.

אקציות נוספות לא אחרו להגיע. האוכלוסייה הלכה והדלדלה. באקציה האחרונה, השביעית, ניצודו אחרוני היהודים. באקציות עצמן וגם בין לבין נורו אנשים סתם כך ברחוב - נשים, ילדים, זקנים וגברים. על הנרצחים נוספו אלה שנפטרו מרעב וממחלות. מלאך המוות לא פסח על אף משפחה, הוא קצר בנו ככל יכולתו.

באחת הפעמים, כשהעזתי לצאת אל הרחוב, ראיתי בקצהו את הנאצי הידוע לשמצה, פרנץ באואר, "השלייגר". כלב הזאב האימתני שלו, היה צמוד אליו, מרחרח ומחפש את הקורבן הבא, נכון לזנק, לקרוע אותו לגזרים. נסתי על נפשי והכלב בעקבותי. ראיתי כבר את שיניו החשופות ננעצות בבשרי, הוא נשף בערפי. אך בנס ניצלתי. בעור שיניי ברחתי מהמקום.

תחביבו של באואר זה, הסדיסט הידוע, היה להסתובב עם כלבו ברחובות העיר ולשסות אותו בעוברים ושבים. הנאה יתירה הסבו לו קרעי בשר אדם, וזעקות הכאב של קורבנותיו. הרשל אחי הבין שאם נשאר בגטו סיכויינו להינצל קלושים ביותר.

לאה גיבורת המשפחה

לאה אחותי הייתה גיבורה. עוז רוחה ואומץ ליבה לא יישכחו לעד. בימים האפלים ההם כל אחד חיפש דרך להציל את נפשו, לשרוד ולהישאר בחיים. גם אחותי השתוקקה לכך, אך לא בכל מחיר. זקופה וגאה, כשהיא שומרת על כבודה, צעדה אל מותה והיא רק בת שש עשרה.

חייצ'ה, חברתה, שהסתתרה תחת זהות פולנית מזויפת, עסקה בזיוף תעודות, אותן סיפקה לאחרות. התיק של חייצ'ה ובו תמונתה של לאה התגלגל לידי הגרמנים. את לאה הם זיהו, וחשבו כי באמצעותה יוכלו להגיע אל חייצ'ה. מכאן ועד להבאתה של לאה לתחנת המשטרה הדרך הייתה קצרה. בנובמבר 1942 הובא לידיעתנו, שהגרמנים מחפשים את לאה ודורשים שתתייצב במפקדה. והיה אם לא תעשה כן יוצאו להורג אחרים במקומה.

אבא והרשל ליוו אותה למשטרה. היא לא הייתה מוכנה שמישהו ייהרג בגללה.

החוקרים דרשו מלאה שתגלה את זהותה של מזייפת התעודות.
זמן רב חקרו, הציקו לה ולא נתנו לה מנוח.
"אני לא יודעת על מה אתם מדברים, לא מכירה ולא ברור לי איך התמונה
שלי הגיעה לידי הבחורה שאתם מחפשים".
"כדאי לך לספר לנו, למה לך למות כל כך צעירה".
"כל אחד ימות פעם", ענתה לחוקר.
וכאשר איים להוציאה להורג, ירקה בפניו ואמרה, "אתה חזיר. המוות
שלך יהיה גרוע יותר. אני בטוחה שינקמו את מותי". השוטרים הפולנים
סיפרו לנו כיצד עמדה בשלווה ובקור רוח, לא הסכימה שיקשרו את
עיניה בשעה שירו בה. לא הלשינה ולא הסגירה.
כזאת הייתה לאה, נערה עשויה ללא חת. לרגע לא חשבה להלשין על
חייצ'ה ולהסגירה.

למחרת הוארה המנסרה באור פרוז'קטורים. הגרמנים, בסיוע שוטרים
פולנים, הקיפו את המקום. אבא חפן חול בידיו. הוא ואחיי אחזו מקלות
בידיהם.
"אני אתנגד ואעכב אותם בכך שאזרה חול בעיניהם ואכה אותם במקלות,
ואתם תברחו בינתיים".

אני הייתי במנסרה. התחבאתי בה עם בני משפחתי.
לייבלה, הצליח להימלט. אבא יכול היה גם הוא לברוח, אך עמד נטוע
במקומו ולא זז, למרות תחנוניו של מיכאל שיימלטו יחדיו.
הרשל אחז בידי בחוזקה, משך אותי אחריו ושנינו נמלטנו משם כל עוד
רוחנו בנו. המנוולים שהבחינו בנו, רדפו אחרינו ושיסו בנו את הכלבים.
שמענו את הנביחות ואת קולות הירי. עוד מעט ויתפסו אותנו, הם
היו בעקבותינו, קרובים מאוד. רצנו למעבה היער, כשאנחנו נמלטים
בריצת זיגזג, כדי שלא יצליחו לפגוע בנו. הרשל אחז בי שלא אתמוטט.
לא הרגשתי את רגליי בריצה המטורפת. נביחות הכלבים היו קרובות,
והכדורים שרקו סביב.

לפתע השתרר שקט. נפלנו על הקרקע באפיסת כוחות. חשתי שריאותיי
עומדות להתפוצץ. התקשיתי לנשום. פעימות ליבי נשמעו בתוך השקט,
וחששתי שמא מי מהרודפים ישמע את הלמות ליבי.
באותו יום נרצחו רבים בגטו. הרחובות מלאו גופות. דם שטף אותם. ליד

המנסרה, אליה חזרנו, זיהינו לחרדתנו את גופותיהם של אבא ומיכאל. הרשל הביא אותם לקבורה. הוא נצר בזיכרוננו את מקום קבורתם. לאחר המלחמה דאג לקבר ולמצבה ראויים.

המצבה לאבא
ולאח, מיכאל

אותי הוא החזיר לגטו, בו נותרו עדיין סבתא ואסתר אחותי. שמענו שבעלות הברית וגם הרוסים מתקדמים. השמועה עוררה בנו תקווה שנינצל. עובדה זו חיזקה את הרשל במאמציו להציל אותנו, כי אם נחזיק מעמד, נזכה לראות את האור.

מישהו סיפר לו על יאנק, איכר פולני, המוכן להסתיר יהודים בביתו. בדרך לא דרך קבע הרשל עם יאנק שיביא את אסתר ואותי אל בית הקברות, ומשם יסיע אותנו האיכר לביתו בכפר. בזריזות התגנבנו מתחת לחוטי התיל שהקיפו את הגטו והגענו אל

בית הקברות. האיכר הגיע בעגלה רתומה לסוס. שמענו את קריאותיו "סוניה, סונטושה". התקרבו אליו בחשש, והוא מיהר לתת לנו מטפחות של איכרות, לעטוף בהן את עצמנו.

ביתו היה מבודד מבתיים אחרים. בהגיענו, נגלתה לעינינו חצר הומה תרנגולות, סוסים ופרות שעמדו ברפת. גם באר מים הייתה בחצר. האיכר השקה אותנו בחלב והוביל אותנו אל האורווה. עמד שם ריח כבד של זבל. הוא הרים את מכסה הבור, האיר בנר את האפלה: "תכנסו, כאן תהיינה בטוחות. בכל יום אביא לכן אוכל ומים".

אציין, כי יאנק לא עשה זאת מתוך אלטרואיזם. הוא אמנם הסתכן, אך הרשל שילם לו בעורות שנותרו מהמפעל, אותם הסתיר בבורות שחפר באדמה. הוא גם שילם לו בדולרים, ברובלים ובזהב.

דולק, אחיו של יאנק, שיתף פעולה עם הנאצים והסגיר פרטיזנים שפעלו ביער הסמוך. הפרטיזנים שנותרו נקמו בדולק ורצחו אותו. פעילותו הבוגדנית של דולק הייתה מעין תעודת ביטוח למשפחתו של יאנק שהעריכה, שהגרמנים לא יערכו חיפוש בביתו.

מכסה הבור נסגר עלינו, ונותרנו שתינו בחשכה מוחלטת. עכברים קידמו את פנינו בציוצים, סקרנים לדעת מי אלה שבאו לחלוק איתם את משכנם.

שכבנו על קש שהיה מפוזר על האדמה, התחבקנו ובכינו - שתי ילדות מפוחדות שנותרו לבדן.

למחרת, כשהרים יאנק את מכסה הבור, אור קלוש פרץ פנימה. כך ידענו שהאיר היום.

קבלנו ממנו מנת אוכל.

"זה לא מקום בשבילנו", הודענו לו.

"כשאח שלכן יגיע, נראה מה נעשה".

יותר משרצה להציל אותנו, חשש להפסיד את התשלום שהרשל הבטיח לו.

"אנחנו רוצות לחזור לגטו", התעקשנו.

"טוב, אתן יודעות מה", אמר לאחר הרהור, תכנסו אליי הביתה, תעזרו לאמי, אך אל תצאו מהבית. אם משהו יגיע תרדו מיד למרתף".

נכנסנו. האם, בראותה אותנו, החלה מצטלבת. "תתנהגו בשקט ובזהירות", אמרה לנו כשהיא מורה באצבעה על פיה.

בפינה הייתה תמונתו של דולק, שהוצא להורג בידי הפרטיזנים, ונרות לזיכרו. התחלנו לקלף תפוחי אדמה, בעוד אמו הזקנה של יאנק יושבת על רצפת המטבח ומכבסת.

רעש נשמע מן החצר. קפצנו פנימה למרתף. הזקנה הניחה את קערת הכבסים על מכסה המרתף. שמענו את השיחה בינה לבין הגרמנים.
 "את מסתירה יהודים?"

"מה פתאום, אנחנו שונאים אותם, הם הרי הרגו לנו את ישו. תראו את תמונת בני. הוא נרצח על ידי הפרטיזנים, משום שהסגיר לידיכם את חבריו. הבן שלי עזר לכם". אמרה בקול בוכים וביבבות. ההצגה לא שכנעה את המחפשים. הם דרשו ממנה לזוז ופתחו את מכסה המרתף.

נצמדנו לדפנות, תוקעות את ראשינו בין תפוחי האדמה. חששתי פן ישמעו את פעימות ליבי ההולם. לבסוף הסתלקו.

יאנק חזר ונראה שהשתכנע שלא כדאי לו להחזיק בנו. אם חלילה היו מגלים אותנו, גורל משפחתו היה רע ומר, לא פחות משלנו. בחזרתנו לגטו היה עלינו לעבור את הנהר הקפוא ולהתגנב מתחת לחוטי התיל שהקיפו את הגטו. הגענו לביתה של סבתא. הרשל קיבל את פנינו. "אינכן יכולות להישאר כאן. ירצחו את כולנו".
 "אבל אנחנו לא יכולות להסתתר יותר. נשאר כאן, יהיה אשר יהיה, וגורלנו יהיה כיתר היהודים".

"המשימה שלי היא להציל אתכן. אדאג לכן למקום מסתור אחר, טוב יותר". אחי לא ויתר על הצלתנו.

הפעם היה זה האיכר הפולני, קורובסקי, שהגיע עם סוס ועגלה, והביא אותנו אל ביתו. היה זה בית נאה ומרווח בו התגוררו עמו אשתו והבן. האישה כיבדה אותנו במרק ולחם ושאלה שאלות, תוך שהיא מלטפת את פנינו.

"מי הורייכן, מנין אתן?" שאלה בחביבות ובמתק שפתיים, שמא נחשוד בכוונתה הזדונית. עוד התעניינה בפרטים על החיים בביתנו. היא ביטאה הזדהות עם סבלנו והוסיפה דברי נחמה, כששמעה על מות יקירינו.

למחרת, הבן, בחור כבן עשרים, שם פעמיו העירה לעיסוקיו ולסידוריו. אנחנו התבקשנו לסייע בקילוף בצל ובעבודות המטבח. לא ידענו היכן נישן. בלילה הראשון הלינו אותנו על רצפת המטבח. שינינו נקשו מחמת הקור העז. למרות שהאיכרה הוסיפה שמיכה, לא היה די בכך. הקור חדר לעצמות.

"היכן המחבוא שלנו?" שאלנו.

"אל תדאגו, בעלי יגיע בערב ויסדר לכן", ניסתה להרגיע אותנו. בחצר עמד מחסן תבואות. חשבנו שיוביל אותנו לשם, או לעליית הגג. עד מהרה התבדینנו. לא מחסן ולא עליית גג. כל היום הצצנו החוצה מן החלון בחשש, כשהגויה מנסה להרגיע אותנו. עם שובו של הבן, התבררה לנו מטרת נסיעתו. הוא ירד מהעגלה ובעקבותיו שני ז'נדרמים אוקראינים.

"מה נעשה?" שאלנו בבהלה.

"אחת תיכנס לארון הבגדים, והשנייה - מתחת למזרני המיטה".

"היכן היהודיות?" שאלו הז'נדרמים מיד.

הגויה הולכה אותם אלינו מורה באצבעה היכן כל אחת מאתנו מתחבאת. כלל לא עלה בדעתה להסתירנו. היטב ידעה לשם מה נסע בנה העירה. השניים ניגשו הישר אל המיטה ומשכו את אחותי, לא לפני שדקרו ברוביהם את המזרנים והכסתות בהם התכסתה, שמא צפויה להם הפתעה לא נעימה.

ואז במשיכה חזקה בידי הוצאתי מארון הבגדים. חשתי עלבון והשפלה. לאחר כל מה שאחי מסר להם, צחקו לנו בעיניים. גם קיבלו כסף ורכוש וגם הלשינו: "הרצחת וגם ירשת?"

עד היום אני תוהה, לשם מה הסתירה אותנו.

"אנחנו פולניות", ניסינו להציל את עצמנו.

"שקרניות, יהודיות מלוכלכות", התנפלו עלינו הז'נדרמים בצעקות. "אל תספרו מעשיות, אתן יהודיות וגם הבאתן מצרכים כתשלום", שאגו לעברנו.

המשפחה, שאמורה הייתה להסתיר אותנו, הסגירה אותנו לידי הגרמנים וזכתה בתמורה מלאה על כך - שק קמח או שק תפוחי אדמה. את הדרך אל העיירה עשינו בלב רועד, בעוד הז'נדרמים מאיצים בנו. דקרו את גבינו ברובים, וציוו עלינו להיכנס לבניין המשטרה.

נכנסנו ברגליים כושלות.

הקצין במקום החל לחקור: "אתן יהודיות נכון?"
"לא, אנחנו פולניות", הכחשנו נמרצות. "הגענו מווארשה, הורינו חולים
ושלחו אותנו לכאן שיטפלו בנו. משפחת קורובסקי הם דודים שלנו".
ניסינו לשוות לקולנו נימה רגועה.

"אני בטוח שאתן משקרות. נו, תגידו תפילה בפולנית".
"אבל אנחנו לא ממשפחה דתית. אף פעם לא הלכנו להתפלל בכנסייה,
אנחנו יודעות רק להצטלב".

"אתן משקרות. האיכר ואשתו אמרו שאתן יהודיות". הרעים הקצין
בקולו.

ברגע זה נכנס לחדר באואר האיום, מחזיק ברצועת כלבו הענק.
כשראיתי את פרצופו האדום, המאיים ואת כלבו, החוורת, והכנתי את
עצמי למוות הקרב. הייתי בת עשר.

"איזה מזל יש לי היום", הוא ספק כפיים ופרצופו האדים יותר, אם מקור
או משמחה למראינו.

"אלה הבנות של גולדמן", אמר בקול עולץ. הוא הכיר כל אחד בגטו.
"איך קוראים לי?" פנה בשאלה לאחותי.

"פרנץ באואר".

הסטירה המצלצלת שסטר לאחותי, הדהדה בחלל החדר. ידו הכבדה
והשמנה נחתה על פניה. באגרופו חזר והיכה אותה. פניה מלאו דם,
סימנים כחולים ושחורים עיטרו אותם ואחדות משיניה נשרו.

כעת נפנה אליי: "איך קוראים לי אצלכם, היהודים?"

"דער שְׁלִיגֶר מיטן הונט" (המתעלל עם כלב).

מתשובתי זו היה מרוצה.

"עוד לא הרגתי היום אפילו יהודי אחד. בואו החוצה ונגמור אתכן פה
במקום".

הוא טען את אקדחו ונפלט כדור. נפתחה דלת והקצין הממונה במקום
נכנס.

"מה פשר היריה כאן?"

"כלום, שום דבר, אני צריך לחסל כאן שתי יהודיות".

ברחנו לכיוון השולחן, שלצדו התיישב המפקד.

"למה שיקרתן?" חקר אותנו, לאחר ששמע את הסיפור.

"אנחנו רוצות לחיות", ענינו בקול חלוש.
 "עזוב, אני אשלח אותן חזרה לגטו, בלאו הכי יהרגו שם את כולם", פסק הקצין.
 אפשר שאותו קצין חס עלינו. לעת עתה ניצלנו. הוא שלח את שתינו העירה בליווי ז'נדרמים.
 הגענו הביתה בוכיות. זמן רב בכינו. מראה פניה הנפוחים של אחותי היה מבהיל. היא שטפה אותן. הנחנו עליהן רטיות קרות.
 חמתו של אחי בערה על האיכר שרימה אותו. הוא נשבע לנקום. עם זאת, חיפש דרך אחרת להציל אותנו.
 בלילה הלכתי לבקר את אחי לייבלה, אשתו אסתר ואת בנם, ינקלה, שנולד לפני חודש. קשה להאמין, תינוק חמוד ומקסים בגטו. "קראנו לו על שם אביך. חבל שלא זכה לראותו", לחשה אסתר, ודמעות חנקו את גרונה. השמחה הייתה מהולה בעצב רב. ליטפתי ונישקתי את ידו הקטנה של התינוק, שסיכוייו לשרוד בתנאים האיומים בגטו היו קלושים. כמעט לא נותרו ילדים בגטו.
 לייבל נכנס לחדר ואנחנו התחבקנו והתנשקנו. זמן רב לא יכולנו להינתק. עצבות גדולה הייתה על פניו, דמעות זלגו על לחיינו ללא מעצור. "אין מה לאכול וקשה לגדל תינוק בתנאים האלה, הלא בחדר הזה מתגוררים עוד ארבעה אנשים", אמר.
 אלה היו דבריו האחרונים אליי. מאז לא ראיתיו. שניהם, עם התינוק, נלקחו אל מותם באחת האקציות.

האקציות והדרך לטרבלינקה

האקציות נמשכו. הגרמנים והז'נדרמים הפולנים נכנסו לבתים, דקרו שמיכות וכרים שמא מוחבאים שם ילדים. הפכו את הבית והנוצות התעופפו בכל מקום.
 סביבנו מלך המוות. יהודים נורו ברחובות ובבתים. המחלות אף הן קצרו את קצירן. הורגש מחסור באוכל ובמים. הנותרים בגטו התהלכו כצללים. אסתר ואני גרנו יחד עם סבתא, דוד מוטל, מניה אשתו, ולאה בתם.
 בקיר הכפול שבין שני החדרים היה מסתור. פתח סמוי הוביל לשם, אך המקום היה צר מלהכיל את כולנו.
 הרשל הגיע והתעקש לקחת את אסתר ואותי למקום המחבוא שלו.

אסתר לא הסכימה בשום פנים. אותי הוא משך אחריו, ואני הלכתי בבכי - בוכה ומתנגדת.

"את תסתתרי איתי ועם יוסקה חברי בבור המסתור שלנו. סוניה'לה, נודע לי שמחר מוקדם בבוקר תהיה אקציה נוספת. אני בטוח שלא ישארו יותר יהודים בגטו, הם יירו ברובם, ומי שיישאר יישלח להשמדה" (הרשל ידע שהיהודים נלקחים למוות ולא למחנות עבודה - שמועות שקריות שהפיצו הגרמנים).

צמרמורת אחזה בי. פחד וחרדה. עד מתי נחיה בפחד מהמוות כל שעות היממה, כל יום, כל הימים?

"אל תדאגי", עודד אותי, "המסתור שלנו בטוח מכל האחרים". בהגיענו, הרים את מדרגת הכניסה לבית. "הזדרזי להיכנס", הורה לי. הוא וחברו, יוסקה, ירדו אחריי אל הבור, ואז סגר בנקישה את המדרגה. לפנות בוקר שמענו יריות וצעקות. לפתע - צעדים, קולות צחוק ויריות בחדר מעלינו. ליבי הלם בחוזקה. עצרנו את נשימתנו, "אלי הטוב, שרק לא יגלו אותנו". תפילתנו לא נענתה. הפולני, שהוביל את הגרמנים אלינו, דרך על המדרגה ונשמע צליל עמום. "פה יש יהודים", אמר. קפאנו על מקומנו. הרמת המדרגה ערכה שנייה או שתיים, ומיד חדרה לתודעתנו ההכרה שהתגלינו.

אור פנס חדר פנימה, סנוור את עינינו, הצעקות הדהדו: "יודן ראוס (יהודים החוצה) או שנירה בכם". נגזר גורלנו!

גררנו עצמנו החוצה. חשבתי שאחי וחברו ייצאו, ואילו אני אשאר על מקומי ולא יבחינו בי. אך הם המשיכו לחפש ומצאו גם אותי. מולנו עמדו שני חיילים על נשקם וכן יסטשמקי, ימח שמו, צמא דם, רודף יהודים ידוע. הוא ניצב מולנו מדושן עונג, עיניו מביעות שמחה לאיד. הוא ידע על מקום המסתור ודי היה בכך כדי להוציאנו בידיים מורמות, ולהצעיד אותנו אל הכיכר המרכזית. ושוב אני מול פני המוות.

הובלנו לכיכר עם היהודים שנותרו בגטו. מי שלא עמד בקצב הנדרש נורה במקום. הדרך הייתה זרועה גוויות. דחקו בנו להאיץ את הליכתנו. צעקות הילדים, זעקת האימהות ובכי התינוקות עדיין מהדהדים באוזניי. לאורך הדרך, סביב לכיכר, עמדו הפולנים עליזים ושמחים לאידנו. הם ירקו והשליכו עלינו קליפות של ירקות וביצים, להרבות את כאבנו

ולהשפילנו עוד ועוד. "מגיע לכם למות ז'ידים (יהודים)", "תסבלו עד צאת נשמתכם", "מגיע לכם יהודונים שהיטלר גומר אתכם סוף סוף". הגענו לכיכר. "לכרוע על הברכיים, לא להרים את הראש". מי שלא ציית נורה מיד. סבתא, אסתר אחותי, דוד מוטל ודודה מניה - כולנו היינו שם. גרמנים, ובעיקר אוקראינים כיוונו אלינו את רוביהם. הצטוונו לכרוע על הברכיים, כשהראש והמבט מוטים מטה. אסור היה לקום ולעמוד. מי שניסה ליישר את גבו או לעמוד - נורה.

שיר שהיה נפוץ בגטו:

אין א פוילישע שטעט
גן פרי פרטוק
הרטמן א גרידר
א וועין, א קלוק
נימן דה יידען
פין דה שטוב
ארויס...

בעיירה פולנית
מוקדם בבוקר,
שומעים קולות
בכי וצעקות.
סוחבים את היהודים
מהבית,
החוצה...

המשך השיר מתאר את הרכבות המובילות את היהודים לטרבלינקה.

שעות ארוכות כרענו על ברכינו, איבדנו את התחושה ברגליים ובברכיים, לא יכולנו לזוז, לא לאכול, לשתות או לעשות את הצרכים. היה זה בחודש מאי, כשהימים היו חמים.

הסבל היה כה רב, עד כי "נשמנו לרווחה" כשציוו עלינו לעלות לרכבת. הסתדרנו בטור ארוך, צועדים לכיוון הרכבת. השומרים זרזו אותנו בקריאות רמות. סביב נורו קשישים וחלשים שלא עמדו בקצב.

אסור לצאת מהשורה, צריך לצעוד קדימה. מי שהתכופף לסייע לנופלים נורה גם הוא. ואני תוהה, אלוהים, מתי יגיע קץ סבלנו, למה מגיע לנו גורל כה אכזר, מה רע עשינו שעומדים להשמידנו, לכלותנו.

בכיתי בליבי ולא התלוננתי. מי ישמע לי ומי יושיע.

תחושת אין אונים אפפה אותי. גם אם אצליח לברוח, מי יחוס עליי ויסתיר אותי?

הגענו לתחנת הרכבת לאחר הליכה ממושכת. שם ניצבו קרונות מעץ,

המיועדים להובלת בהמות. הנשים והילדים הופרדו מהגברים. זחלתי בין רגלי הגברים והגעתי לקרון בו היה דודי מוטל, כפי שהורה לי הרשל: "תזכרי, עלייך להיות עם מוטל, הוא יציל אותך".

מדי פעם ניסו השומרים לתפוס אותי ולהחזירני לקרון הנשים, בו שררה מהומת אלוהים. הייתי רזה ונמוכה ולכן הצלחתי להתחמק ולהיצמד למוטל. הצפיפות הרבה אפשרה לי להתחבא. הייתי אחוזת פחד. אם אתפס, אחד גורלי - למות. הייתי צעירה, למרות כל הסבל והצער שהיו מנת חלקי רציתי לחיות. הו, כמה רציתי לחיות!

ההתרחשות סביבנו הייתה מנוגדת לאביב של חודש מאי. הכול פרח, שמש חמימה האירה פניה לעולם, שנמלא שירת ציפורים וריח פריחה משגע. זה היה גן עדן, אלא שהוא לא נועד לנו, היהודים. לנו ארב המוות, לעתים - תוך יסורים רבים. היינו בגיהנום ובכל שבעת מדוריו.

הדוד לא הסיר את עיניו ממני. הצפיפות בקרון הייתה בלתי נסבלת, אנשים עמדו איש על רעהו, כמו בקופסת סרדינים. מחנק וחושך כמעט מוחלט. בבת אחת נסגרו הדלתות והקרונות נאטמו ברעש.

הדוד אחז בידי. עמדנו ליד הדופן הימנית מצפים לתזוזת הרכבת. שיק, שיק שק, הרכבת החלה נסיעתה ואנחנו - כצאן לטבח. הרכבת הגבירה מהירותה יותר ויותר. לא יכולנו לדעת שעד מחר איש מהנוסעים לא יישאר בחיים.

דודי, מוטל, היה נחוש להציל את שנינו. הוא שולף סכין מתוך נעלו, נועץ אותה בדופן הקרון, נועץ שוב ושוב וחותר בעץ, עד שנוצר פתח. שקשוק גלגלי הרכבת בולע את חריקת הסכין הננעצת בעץ.

"תקפצי מהר החוצה אל החופש. זיכרי לקפוץ לכיוון הקטר. קדימה", לחש לי כשהוא דוחף אותי קלות. הססתי, זה נראה לי מסוכן, האם זה צעד נכון, "האם לקפוץ בלעדיך?"

לא היה זמן לדון בעניין. "אקפוץ מיד אחרייך", לחש לי. "בואי אעזור לך". ובעודו מדבר תפס את ידי ודחף אותי החוצה. מסביב נשמעו יריות. התגלגלתי למרגלות הרכבת הנוסעת.

האוקראינים שעל גג הרכבת פתחו באש לעברי. לא נפגעתי, אך מהדף פגיעתם של הכדורים סביבי, עפו אליי רגבי אדמה ומלאו את פי.

התנערתי מן העפר. אני חיה ונושמת.

פתחתי בריצה מהירה אל היער.

"סוניה'לה", שמעתי מישהי קוראת. עמדה שם אידה, שכנתנו, חברתו היפה של צלקה. "בואי נלך יחד", הציעה. "אני מחכה לדוד שלי, לא אזוז בלעדיו". "ראו שקפצנו מהרכבת, בעוד רגע יגיעו לכאן גרמנים ופולנים. אנחנו חייבות לרוץ אל מעבה היער", התחננה בפניי. "לא. אני מחכה לדוד. הוא קפץ מיד אחריי ובטוח יגיע. כך הבטיח לי". התעקשתי.

נפרדנו בנשיקה. התפניתי לטפל בברכיי החבולות והמדממות, כתוצאה מהקפיצה מהרכבת. קטפתי עלים מעץ סמוך, שמים נקוו עליהם, וטפטפתי על ברכיי. זמן קצר אחר כך הגיע מוטל, שמח מאוד לראותני בריאה ושלמה. הוא משך אותי אחריו. "מסוכן פה. עלינו להיכנס לעובי היער", ואני הלכתי צולעת לצדו.

"אל תדאגי, סוניה'לה, אביא אותך חזרה אל אחיך", הבטיח לי. כארבעה או חמישה ימים נמשכה דרכנו אל הגטו. גשם ירד לפרקים. הלכנו בלילות, מקישים על דלתות בתי איכרים שנקרו בדרכנו. הנה אור באחד הבתים, התקרבו. נקישה בדלת. האישה, שפתחה את הדלת, השקתה אותנו חלב, נתנה לנו חתיכת לחם וביקשה שנמהר להסתלק פן יגיעו הגרמנים. פעם אחרת, בעת שנקשנו על דלת, זו נפתחה והאיכר שעמד מולנו הזעיף פניו והרעים בקולו שנסתלק לפני שיקרא לשוטרים. רועי צאן ובקר שוטטו לאורך הדרך והיה עלינו לנקוט משנה זהירות, שהרי היו מזדרזים להלשין, לו גילו אותנו.

הגענו לגטו שהיה שומם למדי; אך מעטים היו הנותרים בו. רוב היהודים כבר הובלו להשמדה. ישבתי בוכה בבית הריק מאדם. מוטל יצא וחזר, ניסה ככל יכולתו להרגיע אותי. "אל תבכי, בקרוב תצטרפי אל הרשל, אחיך", אמר וליטף אותי ברוך.

כל כך אהבתי אותו, הוא היה דוד מסור מאין כמוהו. יהודים שקפצו מהרכבת ושבנו לגטו, סיפרו שאחי קפץ וניצל, ואילו אחותי אסתר נהרגה בנסיון הקפיצה. ברכבת ההיא הובלה גם סבתי אל סופה המר בטרבלינקה.

אכן, הרשל לא שכח אותי. הוא נמצא אצל יאנק, "שארח" בעבר את אחותי ואותי.

למיטב הבנתי, אחי ומוטל הצליחו לשמור על קשר ביניהם. כשנודע לאחי שניצלתי, ביקש מיאנק לאסוף אותי מבית הקברות, שם אמתין לו. "קחי איתך בגדים, את הולכת לבית הקברות, יאנק יבוא לאסוף אותך, הרשל מתחבא אצלו".

"אני לא הולכת בלעדיך, תבוא גם אתה".

"לא אוכל לבוא. יאנק לא יקח את שנינו, זה עלול לעורר חשד". מוטל הבטיח שייגיע לאחר מכן.

הלכתי לבד בין הקברים, המצבות והצללים. היה נדמה לי שגם אני צל של מת מהלך. מצאתי את יאנק. הוא נתן לי מטפחת שאזרוק על עצמי ויצאנו לדרך.

עצב רב עטף אותי. כשהגענו לביתו פתח את מכסה הבור וקרא להרשל: "חיינק (כך קרא לאחי), הבאתי לך את סוניה'לה".

"שתרד, אני רוצה לראות אותה", החזיר אחי מענה.

היו לנו רגעי שמחה אחדים במקום הנורא הזה, בבור החשוך. התחבקנו ובכינו.

"אני מקווה שמוטל יגיע מחר", הבעתי את תקוותי.

"הוא כנראה לא יגיע".

"אבל הוא הבטיח לי".

מוטל לא הגיע.

שלוש פעמים הצליח להימלט מהרכבת לטרבלינקה ושב לגטו. הוא נלכד באחת האקציות ונספה.

מוטל היה נשמה טובה, אדם נפלא. אהבתי אותו עד מאוד.

למרבה הצער, גם אשתו ובתו המשיכו ברכבת אל סופן המר.

הרשל לא היה לבד בבור. אחי לייבל ואשתו הגיעו, וגם יוסקה, החבר שסיפר לאחי על מקום המסתור, צינה, ברכה - אחותה הצעירה, ומניה - דודתן. נדחקנו שמונה אנשים בבור הקטן. לא היה די אוויר לכולם.

יוסקה, לייבל ואשתו עזבו כעבור זמן קצר. "אי אפשר לחיות כאן, אלו אינם חיים", אמרו והלכו.

הם ניספו באחת האקציות.

הפעם נהג אחי כבעל ניסיון ולא העביר ליאנק את מלוא התשלום בבת

אחת. הוא הגיע להסכם עם האיכר, שמדי חודש יעביר לו את המגיע לו. פתחו של הבור היה בגודל של ארבע מרצפות. כשנפתח אי אפשר היה לראות דבר, הכל היה חשוך. נותרנו בו חמש נפשות. לא יכולנו לשכב שם בפישוט איברים. ישבנו מכווצים. פעם ביום היה האיכר משלשל אלינו סיר מפויח, ובו חתיכות שומן חזיר, תפוחי אדמה יבשים ומעט לחם. לעתים התעורר ויכוח מי כבר אכל ומי לא, ולמי מגיעה תוספת.

דולחה, הכפר בו הסתתרנו אצל יאנק

יאנק הואיל בטובו לספק עם האוכל מעט מים בדלי. על כך היה על הרשל להוסיף לו על התשלום. גם אם רעבתי, לא יכולתי להגיש לפי את חתיכות השומן. למרות זאת לא אזלו כוחי ומרצי. ספק שכבנו ספק ישבנו בעלטה במקום, שכמוהו כקבר. היינו קבורים חיים. אין די מילים לתאר את התנאים הקשים בבור ההוא. בקושי היה אוויר לנשימה, חמצן כמעט ולא הגיע, שלא לדבר על מעט אור. אפילו נר אי אפשר היה להדליק לזמן ממושך. הוא כבה מחוסר חמצן. לא רצינו שהנר יבזבז את מעט החמצן שנותר לנשימה. כך ישבנו בחשכה ימים על ימים. שכחנו מאור השמש.

קשה היה לדעת מתי יום ומתי לילה.

על האדמה פיזרנו קש. פרשנו סמרטוטים, שמיכות ומעילים ישנים, עליהם ישנו. בלילה יצאנו לשאוף אוויר ולהשליך את הצרכים שהצטברו

בסיר. היינו מסירים אט אט את המכסה ויוצאים. אם הסוסים עמדו על המכסה, לא יכולנו להרימו ולצאת. מדי פעם, בטרם עלה השחר, התגנבה ברכה לרפת לחלוב מעט חלב מהפרות, כשהיא מלווה בהרשל, שעמד ופקח עיניים לקלוט תנועה חשודה. השניים עשו זאת באומץ לב. המעשה היה כרוך בסכנת נפשות. את החלב שתינו מכוס שאחי הכין מקופסת פח שנמצאה במקום. מצאנו גם קמח וערבבנו אותו עם החלב. הצלחנו "לסחוב" מעט ביצים מבלי שהאיכר הבחין בחסרונן. הרשל בנה מאוורר מעץ. הפעלנו אותו בידיים, וכך זכינו במעט אוויר להשיב את נפשנו. הצלחנו להתקיים איכשהו במשך אותה תקופה. כל אותה עת חיינו היו תלויים על בלימה. לא יכולנו לדעת מה צפוי לנו בעוד דקה, בעוד שעה, בעוד יום.

מדי פעם היינו יוצאים לשאוף אוויר בעליית הגג באסם, שהיה צמוד לאורווה. דרך סדק קלטנו במבטנו מעט מהמתרחש בחוץ - פרות רועות בשלווה באחו הירוק, ורועה מקפץ סביבן בעליצות ופוצח בשיר, והוא חופשי ומאושר. הכול כל כך פסטורלי, ממש עולם אידילי, וכה מנוגד למצבנו. באותם רגעים קנאתי ברועה.

באחד הימים, כשיצאנו לשאוף אוויר, הבחנו בגרמנים ההולכים וקרבים, מלווים בשוטרים. מכיוון שהבית היה מבודד, ללא שכנים וקרוב לפסי הרכבת, היה ברור שהם מתקרבים לבית. קפצנו למטה, נמלטים אל הבור.

מניה קפאה על מקומה מפחד ולא יכלה לזוז. הרשל ניסה לסייע לה לקפוץ, אך היא לא זזה, והגרמנים הולכים וקרבים. לבסוף נפלה ושברה את ידה. זעקות הכאב סיכנו אותנו. במאמץ רב הצלחנו להכניסה לבור והרגענו אותה. עד יום מותה סבלה הדודה מהיד שנשברה ולא טופלה כראוי.

והגרמנים, הם הגיעו ליאנק לביקור ידידותי של שתיה ואכילה. כלל לא עלה בדעתם שבקרבת מקום, ממש מתחת לאפס, מסתתרים יהודים. יום אחד החליט אחי שחייבים להכין פתח מילוט, למקרה שיבואו חלילה להורגנו. "עלינו להיות מוכנים להימלט", אמר. הוא החל לחפור

מעבר תת-קרקעי מהבור לכיוון היער, כשצינה מסייעת בידו. הם חפרו בלילות, וצינה פיזרה את האדמה בחוץ. כעבור שבועות אחדים הייתה לנו מנהרת מילוט לתפארת, צרה וארוכה. למרבה המזל לא היה צורך להעמיד בניסיון את יעילותה.

אותו יאנק, אך בקושי ידע קרוא וכתוב. הוא היה קונה עיתון בעיר ומביא אותו לאחי. אותיות הדפוס השחורות על גבי נייר העיתון, לא הסתדרו לו לכדי הבנת משמעותן. הרשל קרא, אך השמיע לו את מה שרצה שהגוי יבין. לעתים השמיט דבר מה, לפעמים קרא באופן שונה מהכתוב... הכול בהתאם לנסיבות.

"היה היה..." כך הייתה מניה, שהסתתרה איתנו, דודתן של ברכה וצינה, מתחילה ומספרת לנו סיפורים מופלאים ודמיוניים. אתה טיילנו על כנפי הדמיון בעולמות רחוקים, לעתים שוכחות את המקום בו אנו קבורים בעודנו חיים. אז היינו נסיכים ונסיכות, אוכלים ארוחות מלכים, לבושים בבגדים יפים, והעיקר - היינו במקומות מלאי אור, חופשיים ומשוחררים, ללא סכנת מוות ואיום על חיינו.

קולה של דודה מניה היה בוקע מתוך החשכה. לעתים הצחיקה אותנו בסיפורים שבדתה מלבה, שהיו שופעי הומור ואופטימיות. היא דיברה אתנו גם על היחסים שבינו לבינה. ואנחנו, ברכה ואני, שתי ילדות קטנות, מה הבנו בכלל. אמנם עברנו אירועים קשים ובבת אחת הפכנו בוגרות, אך היו עדיין תחומים שנסתרו מאיתנו.

הדודה מניה שהסתתרה אתנו הייתה בהיריון. לא היה סיכוי שתלד תינוק חי ובריא.

באחד הימים ילדה, בעזרתנו, מנסה לחנוק את צעקוניה. לא היה מי שיקבל את התינוק, לא היה אדם מבוגר ומנוסה שיכוון. היינו ילדות וצינה צעירה אף היא.

לא ידעתי שהיא בהיריון והנה תינוק נולד לנגד עיניי. ביום ההוא אחי לא היה איתנו, כיוון שהלך להביא עורות ממקום המסתור בעיר. בלילה קר וחשוך, עטפנו את הגופה הזעירה, ובעזרת קורת עץ שמצאנו אי שם, חפרנו בחוץ, באדמה הקפואה. בקושי הצלחנו לחפור גומה קטנה, ולהטמין בה את הגופה.

מראה התינוק המת, שנאלצתי לסייע בקבורתו, עדיין רודף אותי. הטראומה אינה מרפה. הרבה מראות קשים ראיתי בתקופת השואה, אך זה הקשה שבהם.

הדודה התאוששה מהר ממני. אחי ייסר את עצמו על שנעדר באותו הלילה. "אילו הייתי אתכן אולי הייתי מציל את התינוק". אך ברור שהתינוק לא יכול היה לשרוד את תנאי הבור.

טיול שורשים

במהלך טיול שורשים הגענו למקום. התבוננתי ולא הבנתי איך בכלל החזקנו מעמד במקום הזה, אין זאת אלא שרצון החיים שלנו היה חזק, רצינו להינצל ולחיות למרות הכול.

איני יודעת אם היינו מסוגלים להמשיך להסתתר שם, לולא הצבא הרוסי שנכנס לאזור במועד שנכנס. גם כספנו הלך ואזל. היה חשש שלא יספיק, ושהאיכר, תאב הבצע יסלק אותנו ללא היסוס. בהתחלה שילם לו אחי ברובלים. לאחר מכן ביריעות עור. הוא התגנב העירה, והוציא עורות שהצליח להטמין באדמה, אצל ידיד טוב, לא יהודי, שאחי בטח בו. גם מעיל הפרווה היקר והשחור, שאמא הביאה בזמנו מרוסיה, שימש תשלום עבור תקופת מה.

הגוי רטן כל הזמן על שאיננו משלמים מספיק. אפילו איים שלא יוכל לתת לנו מסתור ואוכל חינם, אם לא נשלם. למזלנו, היה זה לקראת סוף התקופה.

יאנק לא היה חסיד אומות העולם, הרי היה חמדן מאוד. הוא גם לא סיכן את עצמו במיוחד, מאחר שאחיו סייע לגרמנים כנגד הפרטיזנים, שפעלו ביער הסמוך. בעיניהם היה נאמן ומשתף פעולה איתם. כך או אחרת, הוא הציל אותנו, ובלי ספק לא היינו שורדים, אלמלא המחבוא שסיפק לנו. לכן, למרות הכול, המלצנו להעניק לו את אות חסיד אומות העולם.

הפרטיזנים

ביער פעלו פרטיזנים. הם היו מתגנבים מדי פעם אל בית מבודד בקצה היער. בבית ההוא יכלו להצטייד במזון, בביגוד ובכל מה שבני הבית יכלו לספק להם.

משנודע הדבר לגרמנים, פשטו על הבית ורצחו באכזריות את אבי המשפחה. האם, הלנה, נותרה עם חמישה יתומים. זכיתי להכירה לאחר המלחמה.

אחדים מהפרטיזנים נהרגו בפשיטה שביצעו הגרמנים, לאחר שדולק, אחיו של יאנק, הלשין עליהם.

כנקמה, רצחו אותו הפרטיזנים שנותרו בחיים.

אחי הרגיש שאינו יכול לשבת איתנו בבור באפס מעשה, והחליט להצטרף לפרטיזנים ולהילחם לצדם.

מופלא הדבר, שהוא זכה לאחוז בנשק קודם הצטרפותו לפרטיזנים. הוא הבטיח ליאנק שינקום את מות אחיו שנרצח על ידי הפרטיזנים, ולשם כך יאנק מסר לו את האקדח

היהודי הפרטיזן

(משירי הפרטיזנים היהודיים בליטא)

מילים: שמרק'ה קצ'רגינסקי

לחן: עממי רוסי

תרגום מידיש: בנימין טנא

מְקִיר-הַכָּלָא, גִּטָּאוֹת

בִּיעֲרוֹת רַחֲבֵי-יָדַיִם,

בְּמָקוֹם כָּבֵלִי שְׂרִטְרוֹת

רוֹבָה חֶדֶשׁ לִי בִּיָּדַיִם.

[...]

שברשותו.

מצויד באקדח הלך אחי אל היער. הוא הסתתר בין השיבולים בשדה הסמוך לקצה היער, עד שהבחין בנער צועד בשביל. היה זה בנה הצעיר של הלנה, האלמנה.

"קוראים לך ליאון, נכון?" יצא אחי לקראתו ושאל.

"נכון".

אחי זיהה את הנער משום שעבד במשק של יאנק.

משפחתו של ליאון המשיכה לתמוך בלוחמים, והם גמלו לה בכך שלקחו אותה תחת חסותם, ושמרו שלא יאונה לה כל רע.

"נכון שיש יהודים בין הפרטיזנים?"

"נכון".

"האם תהיה מוכן לקחת אותי אליהם?"

הנער נענה ברצון, וכך חבר אחי אל הלוחמים ביער.

הפרטיזנים שפעלו באזור, ביצעו פעולות גרילה. מדי פעם שמענו קולות נפץ של מטעני חבלה, שהונחו על מסילות הברזל, כדי לשבש את

תנועתן של רכבות הגרמנים. לעתים, מרעש הפיצוץ וההדף, הזדעזעה האדמה גם במרתף שלנו, וחול נשפך אל קרקעית הבור.

שם, בין הפרטיזנים, פגש אחי את מרים, בתו של שכן ממזריץ'. וכך התברר לאחי ספורה של מרים (מניה). היא מצאה מחבוא אצל משפחה מחוץ לעיר. משפחתה שילמה, מראש, מחיר גבוה, כדי שיסתירו אותה. איתה הסתתר זוג נוסף. לאחר שקיבלו את כספם, לא מצאו הפולנים סיבה להסתכן ולהחביא את היהודים. הם גרשו את מרים ואת בני הזוג. מרים בקשה להצטרף לבני הזוג, באשר ילכו תלך איתם, אך הם סרבו לה. הנערה שוטטה לבדה, רועדת מקור, תועה בדרך, שוקעת עד ברכיה בשלג, מחפשת מישהו שיאסוף אותה, ויתן לה אוכל ומחסה. היא סבבה בין הבתים ובהגיעה לאחד מהם, אפסו כוחותיה. התיישבה על המדרגות רועדת ומשתעלת בקול. נראה שהתקררה, ואולי לקתה בדלקת ריאות. קבוצת אנשים הקיפו אותה והתעניינו מי היא ואיך הגיעה לשם. היו אלה פרטיזנים מן היער. הם הקישו על דלתו של הגוי, שעל מדרגות ביתו התיישבה. "מחר אתה נוסע לעיר ומביא לה תרופות. בינתיים, תסתיר אותה בעליית הגג. אוי לך, דמך בראשך, אם תמסור אותה לידי הגרמנים". הם העבירו לידיו תשלום ועזבו את המקום. לאחר שהתאוששה מעט הביאו אותה הפרטיזנים לביתה של הלנה, שסייעה להם. באחד הימים אחי הביא את מרים אלינו למרתף. היא כבר הבריאה והייתה לבושה בשמלה יפה. "יש לנו עוד ילדה", אמר אחי. "איך אתם יכולים לחיות ככה?" תמהה. נראה שהיא מיהרה לשכוח את מצבה הקודם. מאז נשמר הקשר עם מרים. הפכנו להיות אחיות לכל דבר, ומדי שבוע אנו משוחחות בטלפון.

יאנק היה מציץ אלינו מפעם לפעם ושואל מתי הרשל אמור לחזור. הוא חיכה לתשלום ואחי - איננו. "אני לא אחזיק אתכן כאן סתם ללא תמורה",

היה חוזר ומאיים. "אני צריך לספק לכם אוכל בחינם? לפטם אתכן?" וגם: "הרמון של נשים... בלי הרשל לא תחיו פה". את מעט האוכל הדל שהביא הוא כינה "פיטום". אילו סמכנו על המזון שסיפק לנו, לבטח היינו גוועות ברעב. הרפת והלול היו, כאמור, בקרבת מקום, וכך השלמנו במעט את החסר.

"אני צריך להסתכן בגללכן?" שב להטיח בנו. לילה אחד חזר הרשל ועמו יהודי נוסף, פרטיזן גאה. אחזה בנו התרגשות, ושם בבור בכינו וצחקנו ביחד. "הנה, הבאנו לכן בשר ולחם, תאכלו". מיד המטרנו עליו שאלות, היכן היה ומה עשה. היינו מודאגות מאוד כי היעדרותו נמשכה ימים רבים. השניים סיפרו לנו על התקדמות בעלות הברית והרוסים. החדשות עודדו אותנו מאוד. "אתן תשרדו ותהיו עדות חיות", אמר הפרטיזן בקול בוטח, "תספרו לעולם את שעברנו במלחמה". לאחר ששמעו מאתנו על איומיו של יאנק, אמר הפרטיזן לאיכר, "אוי לך אם תיפול שערה משערות ראשן. איך אתה מדבר אליהן?" ואחי הוסיף, "נעלה באש את כל המשק שלך אם יאונה להן רע. עליך לשמור עליהן".

יאנק כמעט התעלף מפחד. לאחר שהם נפרדו מאתנו וחזרו אל פעילותם ביער, חזר לרטון, "איך הוא סידר אותי (הכוונה לאחי) ואני חשבת ש אפשר לסמוך עליו".

אשתו של יאנק הייתה בריה בלתי נסבלת, חמוצת פנים, זעפנית, מעולם לא עלה חיוך על שפתיה. בעלה היה מקלל אותה, מבזה ומשפיל. ושוב חזרו אשתו ואמו לטעון נגדנו, בקולן הצורם והכעוס, על שעליהם לפטם אותנו, ושם אחי לא ישלם את חובו, נגוע כולנו ברעב.

המצב נעשה גרוע יותר ויותר, נשארנו לבדנו בחשכה גמורה. לא תמיד ידענו אם יום הוא או לילה. לא היה גפרור או אמצעי תאורה אחר. הרעב היה קשה והשהות במרתף נעשתה בלתי נסבלת.

הגיע האביב של חודש אפריל 1944. השלגים והקרח החלו מפשירים. יום אחד המרתף התמלא מים, והשמיכות העלובות נרטבו. מדרגה שהיתה במרתף איפשרה לנו להגיע למתבן, ולשכב שם.

צינה והדודה מניה האשימו את ברכה ואותי על שלא הצלחנו להתאפק ובגללנו השמיכות נרטבו... הן לא הבינו שמקור הרטיבות הוא האביב

החביב שבחוץ, שהפשיר את השלגים. חזרנו למרתף רק לאחר שהמים נספגו באדמה, אם כי עדיין היה רטוב בו. את השמיכות הוצאנו לייבוש במתבן. הן העלו ריח רע של עובש ולכלוך.

השחרור

באחד מימי חודש מאי, עלו מהחצר רעש ומהומה. חול וטיח נשרו עלינו במרתף. חשנו שדבר מה מתרחש שם למעלה. דרך חרכי הקרשים ראיתי חיילים במדים לא מוכרים מדברים רוסית. "תזהרי, אל תמהרי החוצה", הזהירו אותי הנשים. "איני פוחדת. אני מוכנה לצאת גם בבגדים הסמרטוטיים האלה". הלבוש שעליי היה נורא, גרוע אף מבגדיו של חסר בית. נראיתי כמו לכלוכית מהאגדה. לא זוכרת אם היו נעליים לרגליי. הרמתי את מכסה המרתף ומשכתי עצמי החוצה. מצמצתי, וכשעיניי התרגלו לאור היום, הבחנתי בחיילים מתרוצצים, חלקם בחשו בחבית שהוצבה מעל מדורה. ריח טוב עלה באפי. ניגשתי לחייל שבחש בחבית, ושאלתי בפולנית אם אפשר לקבל מעט אוכל.

הוא התבונן בי בתמהון, מתקשה להבין מאין צצתי פתאום. הבעת פניו העידה שנבהל מהמראה שלי, כאילו ראה זה עתה יצור לא אנושי. משקלי היה כרבע עוף, לבושה סרמטוטים. "אני יהודייה שמתחבאת כאן", הסברתי. "ברחת מהגרמנים"? שאל ומיהר לתת לי את מבוקשי. "הבאתי אוכל, הרוסים פה", בישרתי לנשים במרתף.

ביתו של האיכר היה נטוש. המשק נותר כמות שהוא. הפרות - ברפת, התרנגולות - בלול ורק הסוסים לא נראו. יאנק, משפחתו וצל צילם, לא נראו יותר. עם בוא הרוסים הם ברחו בעור שיניהם. רתמו את הסוסים לעגלה ונמלטו. רק אמו הזקנה נותרה בבית. "אני נשארת ולא חוששת מאיש", אמרה.

היה זה יום השחרור. לאחר למעלה משנה וחצי יצאנו אל החופש. ניצלנו! שרדנו! היינו רעבות, חלשות ותשושות, בגופנו ובנפשנו. הדעת לא הייתה נתונה לשמחה יתרה.

היה זה מאי 1944. המלחמה טרם הסתיימה, והרוסים המשיכו לעבר וארשה, לשחרר אותה מידי הגרמנים.

יצאנו מהמרתף, זוחלות החוצה מאפילת הבור. היה קשה להסתגל לאור. עמדנו ונשמנו אוויר צח. ואין עוד צורך להסתתר, לרוץ ולהתחבא, למרות שבאופן אינסטנקטיבי הרגליים רצו לשאת אותנו למסתור.

עמדנו באורווה של יאנק, נשמנו עמוק, מתקשות להאמין שאנחנו חופשיות, ושמehיום ישתנו חיינו. החלטנו לא לזוז מפה עד שהרשל יחזור. למרבה המזל, הוא היה בדרך אלינו. אחר כך נודע ששני הפרטיזנים היהודים, שהצילו את מרים, נורו על ידי הפולנים. אילו היה איתם מי יודע מה היה עולה בגורלו - האם להינצל מהגרמנים ולהירצח, חלילה, על ידי הפולנים?

אמנם הרוסים שחררו אותנו והגרמנים ברחו, אך האנטישמיות הפולנית נותרה. השנאה הבוערת נגד היהודים לא חדלה. היו פולנים שהיו מוכנים לרצוח את מי שניצל מהנאצים.

היום לו ייחלנו, הגיע. היום שנכספנו לו עלה ובא (כדברי המילים בשיר הפרטיזנים: "זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבוא..."), אך השמחה לא הייתה רבה. היא הייתה מהולה בעצב רב. עזים היו געגועינו ליקירינו שאבדו לנו.

חזרה לעיר

היינו בדרכנו חזרה למזריץ'. רגלינו כאבו מאוד. מדי פעם ישבנו לנוח. אמו הזקנה של יאנק ליוותה והדריכה אותנו בדרך הנכונה. אל תטעו לחשוב שעשתה זאת מטוב ליבה. "אוכל ללוות אתכן, אך עליי לקבל תשלום ראוי על כך", אמרה.

הרגליים היו חלשות, כמעט מנוונות אחרי חודשים רבים שלא הלכו. לא היו נעליים לרגלינו, הלכנו יחפות. משימה כזאת של הליכה ממושכת ומאומצת נראתה בלתי אפשרית, אך הידיעה שהסכנה חלפה ואנחנו חופשיות, ואין צורך להיזהר ולהתחבא, העניקה לנו כוח לעמוד על רגלינו ולשוב אל העיר.

התנהלנו בין עצי היער, חששנו מפני אנשים מזדמנים שירצו לפגוע בנו. לפתע חשתי כאב חד ברגל, נפצעתי ודם החל לזרום. המשכתי בצליעה. בערוב היום נגלו מרחוק בתי העיר. בתי היהודים היו ריקים. הפולנים

געגוע לאמא

שהתיישבו בהם ברחו מפחד הרוסים. הרשל הגיע לעיר לפנינו, לבדוק את המצב. ביתנו, שהיה מחוץ לתחום הגטו, עדיין עמד על תילו. הרשל מצא בבית את תיבת הנצרים, בה אוחסנו כלי הפסח. התיבה הייתה ריקה, לא נמצא בה דבר למעט פמוט יחיד. היה זה אחד משני הפמוטים, בהם אמא היתה מדליקה את נרות השבת. סימן ואות מאמא גרם לנו לדמוע מהתרגשות. הפמוט היה עשוי כסף, בסיסו הרחב מעוטר בפיתוחים, ובחלקו העליון היה כד קטן בו נעצו את הנר. מזכרת זו מאמא, שמורה אצלי עד היום.

מאז הישיבה במסתור לא נפרדנו, ברכה ואני, והיינו צמודות זו לזו לאורך הדרך הצפויה לנו. ברכה עשתה איתי את כל הדרך לארץ. יחד היינו בבית הילדים בסלבינו, ויחד טסנו לארץ במסגרת מבצע מייקלברג. גם בארץ לא נפרדנו; הגענו לקיבוץ כפר המכבי, שירתנו בצבא ועלינו להתיישבות בראש הנקרה. תמיד היינו זו לצידה של זו.

מתוך יומן המסע לפולין

במסגרת טיול שורשים נסענו לבקר בעיירת הולדתי. בדרך הייתי אחוזת מחשבות על העיירה שוקקת החיים היהודיים.

ומה היום? האם אמצא שם מישהו? האם אמצא קבר?

הגענו למקום, וכפי שחששתי כך היה. מול בית הקברות הנוצרי המטופל היטב והמוני האנשים הפוקדים אותו, עומד בית הקברות שלנו - סגור. דפקנו בשער והגויה יצאה לקראתנו.

"אני מחפשת את קברות בני משפחת גולדמן". בעלה של הגויה הצטרף אליה והם הלכו לחפש את הקברים. מצאתי את קברה של אחותי היקרה לאה, כאילו ידעתי תמיד היכן הוא. נגשתי, והנה - הקבר מולי.

ליבי הלם בחזקה. דמעות זלגו על לחיי ללא מעצור, הרגשתי מחנק

המצבה
המחודשת
לאחותי
האמיצה -
לאה

אני והבן של יאנק
ליד המצבה של לאה

בגרון. מי יבין לליבי ברגע זה.

בחיפושיו קרוב לחומה הישנה הבחנתי במצבה של אבי ואחי מיכאל, מה אומר ומה אדבר - מרגש ומטלטל להגיע לבית הקברות ולמצוא מיד את שביקשתי.

מזל שיש קברים, להדליק עליהם נר נשמה. נתתי לשומרים הפולנים מעט כסף למען ישמרו ויטפחו את המקום הקדוש הזה, היקר כל כך לליבי. זו הייתה חוויה מטלטלת להגיע למזריץ' לאחר חמישים שנה, ולמצוא את קברות יקיריי. המשכנו לרחוב לובלסקה והגענו לגשר הגדול, שנראה לי קטן ממה שזכרתי. הגענו לרחוב גרניצ'נה 1 בו עמד ביתנו. אך אבוי, אין לו זכר. לרגע חשבתי שאין זה המקום. אולם, הסתבר שברבות השנים נהרסו הבתים הישנים. המקום שינה פניו, והפך להיות מרכז של בתי מסחר.

המשכנו לגשר הקטן ממנו נפלתי בהיותי ילדה וכמעט טבעתי. איזו תרבות יידיש ועברית פרוחה כאן - בתי הספר המו ילדים, יהודים לומדים תורה, איפה הם עכשיו?

פנינו לכיוון ה"רינק", השוק לשעבר, בו ריכזו הגרמנים את היהודים שנשלחו למחנות ההשמדה. גם אני נלקחתי משם, אל הרכבת ממנה נמלטתי. מסביב עדיין עומדים הבניינים, בהם דירות היהודים, אלא שהיום מאכלסים אותם דיירים אחרים.

בצידה השני של הכיכר עמדה במקומה החנות, אותה ניהלתי עם מניה, לאחר שחזרנו לעיר. כאילו הכל היה אך אתמול. הזיכרונות כה חדים ובהירים.

לבית הכנסת הגדול אין סימן וזכר. בתים רבי קומות נבנו שם ובשטח הגטו. פה בניין העירייה ושם הבית של רובינשטיין, בו התגוררנו לאחר השחרור, עם שובנו לעיר. וגם המאפיה של משפחת רוטנברג עומדת במקומה. עברנו לאורכו של רחוב לובלסקה, החיים נמשכים, עוברים ושבבים נכנסים לחנויות, המוכרים עסוקים בעבודתם, הכל שגרתי וזורם כאילו לא היה שם פעם עולם יהודי, כאילו לא נרצחו שם אלפים. מי בכלל זוכר? מי יודע? העיר זרה לי ומנוכרת. אין זו עיר הולדתי.

התחלנו לחזור לווארשה דרך רחוב וורשבסקה. יאצק, שליווה אותנו, דיבר בעדינות על יהדות פולין. סיפר שאביו הכימאי, עזר בתקופת המלחמה למספר יהודים לעבוד אצלו בבית

החרושת לכימיקלים - חומרים המסופקים לבורסקאים לצורך עיבוד עורות. מה מוזרות דרכי הגורל.
במשך הטיול לא פסק הגשם. האפרוריות המלווה אותנו משמשת רקע מתאים לכל הזיכרונות העולים, ולכל המראות. מזג האוויר משקף את מצב רוחנו.

השיבה לחיים

יהודים מעטים נותרו. כמו צללים לאחר הרס וחורבן צצו שרידיה של קהילה יהודית גדולה, מפוארת ועתיקה בת מאות שנים, שהייתה ואיננה. בתי היהודים עמדו ריקים מאדם, אינם שייכים לאיש. הפולנים, שללא מורא ופחד העזו להיכנס אליהם לאחר שהיהודים נרצחו, הסתלקו אף הם. יתכן שחששו מפני החיילים הרוסים. עתה כל אחד היה חופשי לבחור לעצמו בית או דירה כרצונו.

באוויר עמדה עדיין השנאה אלינו, זו משכבר הימים. גם משנותרנו מעטים, השנאה לא התפוגגה, הן מצד הגויים והן מצד המשטרה או נציגי השלטון הפולני במקום. ללמדך, שאין צורך בנוכחות יהודים כדי לשנוא אותם.

אחד היהודים שניצל וחזר לעיר, התגייס לשורות המשטרה המקומית ונורה על ידי "חבריו" השוטרים, סתם כך. הזעזוע והכאב היו עמוקים. כל המילים בעולם אין בהן כדי לתאר את צערנו על הבחור. האנטישמיות לא פסה מן העולם אחרי השואה. הירצחו של שלמה הבהיר לנו שהמקום אינו בטוח וכי אנו חייבים לעזוב.

מרים, ש"ביקרה" אותנו בבור בזמן המלחמה, נותרה אתנו גם לאחריה. וכפי שאחי אמר, "יש לנו עוד ילדה".

היא ובעלה, יוסף, הכירו זה את זה לאחר ששבנו אל העיר. בארץ הם התיישבו במושב סמוך לראשון לציון, בו הם גרים עד היום לצד ארבעת ילדיהם.

צינה והרשל נישאו. גיסתי הייתה בהיריון עוד קודם שהסתיימה המלחמה. בחודש פברואר 1945, כשהשלג כיסה את העיר והקור חדר לעצמות, נתקפה צירי לידה. אחי הזעיק את המיילדת, שסייעה בלידה.

בתם הבכורה, לאה, נקראה על שם אחותי האמיצה.
זו התינוקת הראשונה שנולדה במשפחה לאחר המלחמה. אין ביטוי טוב
מזה לשיבה לחיים נורמלים. החדר נמלא אור ושמחתנו גברה, כשנוכחנו
לדעת עד כמה חמודה היא.

יוסף וברוך, חברו, שהסתתרו בזמן המלחמה בעיר, היו מוכרחים לאכול
דבר מה. אולם, כניסה לחנות של פולנים הייתה כרוכה בסכנת נפשות. הם
הסתתרו במחסן של חנות מכולת, וכאשר נכנס לשם מנהל החשבונות,
פנה אליו אחד מהם: "אדוני, אתה מוכן לעזור? זה ימים אחדים שלא בא
אוכל אל פי. אולי תוכל להביא מעט חלב או לחם?" עיניו של המבקש
הביעו תחינה.

"בתנאי אחד", אמר, "שאשתי לא תדע, ואני אביא לכם רק מאוחר
בלילה". במשך חודשים הוא דאג להביא לשניים תפוחי אדמה, חלב,
לחם, וכך הם ניצלו.

כשחזרנו לעיר, גם מרים ויוסף מצאו מגורים באחד הבתים. בחג המולד
הראשון פנה אליי יוסף: "סוניה'לה, מלאתי כאן סל בדברי מזון מכל
טוב. אשים אותו על האופניים, ונרכב אל בית הפולני הטוב והנדיב. את
תכנסי ותביאי את מתנת החג שהכנתי לו".

המלחמה טרם הסתיימה, ויוסף, שהיה זהיר, חשש, שמא האשה תזהה
אותו. נכנסתי לביתו של הפולני. אשתו קיבלה את פניי בחיבה ובמאור
פנים. הגשתי לה את הסל המלא כל טוב, "בקשו ממני למסור לך מתנה
לחג המולד", אמרתי.

היא רצתה מאוד לדעת מי הנדיב ששלח לה מתנת חג ומדוע, אך אני
משכתי בכתפיי ומלאתי פי מים. נשקה לי כשהיא מביעה את פליאתה,
"איני מבינה מדוע שולחים לנו מתנות, מי האנשים האלה?"

התיידדנו עם החיילים הרוסים שכבשו את המקום. הם היו מסבירי פנים
וחביבים. יש והיו יושבים ומנגנים על הבללִיקה, וצליליה המיסו את הלב
ברגשי געגועים, או שניגנו על מפוחית פה, סוחפים את חבריהם לשיר
את השירים יפים, שמנגינותיהם נודעו לנו מאוחר יותר בארץ, כשירי
תנועות הנוער. למדנו מהם את שיריהם ואהבנו להצטרף לשירתם - כן,

אנו פליטי החורבן יחד עם החיילים שהצילו אותנו. והיו הצלילים עולים ומשרים עלינו אווירה של עליצות, שהייתה סוחפת אותנו לשמחה, ומרוממת מעל המציאות. צלילים אחרים הישרו עצבות וגעגועים. הם - ליקיריהם הרחוקים, שם בברית המועצות, ואנחנו - לבני משפחותינו שדמם נשפך בעיר, או שנשמותיהם עלו בעשן המשרפות בטרבלינקה.

שלום עירי נוחמה

מילים: שורקין אלכסנדר

דימיטרוביץ'

לחן: סולובייב סדוי ווסילי פאבלוביץ'

תרגום: אברהם שלונסקי

נשיר ידידי מחר אלי קרב

נצא עם ענן מיתמר,

כולנו נשיר עמנו יחדיו

גם ראש הפלוגה יזמר.

(...)

קטיושקה

מילים: מיכאל איסקובסקי

לחן: מטביי בלנטר

תרגום: נח פניאל

לבלבו אגס וגם תפוח

ערפילים כיסו את הנהר,

וקטיושקה אז יצאה לשוח

אלי חוף תלול ונהדר,

וקטיושקה אז יצאה לשוח

אלי חוף תלול ונהדר.

(...)

נותרנו מעטים ומיותמים. כעוף החול היה עלינו לעמוד על הרגליים, ולשקם את חיינו שנהרסו. אין זאת כי אם עלינו דיבר הנביא יחזקאל כשניבא את תחיית המתים. העצמות הקמות לתחייה היינו אנחנו. זמן רב עוד יעבור עד שנהפוך "לחיל גדול".

נאחזנו זה בזה כדי לחזור לחיים.

היה עלינו להתנער ולהתחיל בשגרת חיים. מקום מגורים כבר היה ברשותנו, וכעת צריך להתפרנס. הדודה מניה הכינה ארוחות לרווקים ששילמו תמורתן, ומזה הייתה לה הכנסה כלשהי.

הרשל ניסה לשחזר את מפעל העורות. היו בידיו מספר חומרים וגם ידע שהועבר מאבא. הוא עצמו לא עבד במפעל והיה חסר ניסיון, מפני שאבא עודד אותו ללמוד, בעוד העבודה במפעל עלולה הייתה, חלילה,

לבטל אותו מלימודיו ולהסיח דעתו מהם. אך הוא, בדרכו המופלאה, השכיל להשאיר לעצמו הוראות בכתב. היה עלינו לעבוד קשה - לשאת דליים מלאים מהנהר. אנחנו, שלוש בנות צעירות וחלשות, התגייסנו לסייע.

הניסיון להחיות את המפעל, לא צלח. יהודי אחר, שהגיע מרוסיה, הצליח בכך יותר.

הרשל שינה כיוון ופתח חנות מכולת. אנו, הבנות, לא חזרנו לספסל הלימודים. את שהחסרנו בשנות המלחמה אי אפשר היה להשלים. בהיותי נערה בת ארבע עשרה נעשיתי זבנית - הדמות הדומיננטית במכולת. ניהלתי אותה כשאחי נסע להביא סחורה מהעיר הגדולה. מכרתי לחם, חלב, גבינות ומוצרים נוספים.

היו אלה ימים שהאנושות ניסתה להתאושש, לקום מההריסות והמחסור היה רב.

עמדתי בחנות ומכרתי - לזה לחם, לשני גבינה ולשלישית זה וגם זה. "אני צריכה גם סוכר", ביקשה הגברת.

"צר לי, הסוכר אזל. אחי נסע להביא. תבואי מחר אולי כבר יגיע".

כך ניהלתי את המכירות בחנות, ואני בת ארבע עשרה בלבד. הרשל אף הוא עבד במכולת. אולם, כאשר נסע לווארשה להביא סחורה נותרתי לבדי במכולת.

"סוניה'לה תסעי איתי מחר לווארשה ותראי איך אני מזמין, ומאין אני מביא את הסחורה".

כך הצטרפתי פעם אחת בלבד אל הרשל בנסיעתו לווארשה, ומאז זו אני שנסעתי להביא סחורות, והרשל נשאר בחנות.

הייתה לכך סיבה: הדרך שרצה כנופיות פולנים (נקראו ארמיה קראיובה) שהתנכלו ליהודים. כשהיו מזהים את הנוסעים היהודים, ירו בהם ללא היסוס.

אחי חשש לחייו. מראהו עלול היה להסגיר אותו. הוא נראה יהודי, ואילו אני הייתי בהירה, בעלת מראה פולני.

רכבתי על אופניי ממקום למקום. נשמתי את החופש והשחרור מהנאצים, יום-יום, שעה-שעה.

כל רגע הייתי צריכה להיווכח שאכן ניצלתי מהתופת.

מדוע דווקא אני ולא האחרים?

האווירה בעירנו הייתה רוויית אנטישמיות, כאילו השואה איומה לא התרחשה. הפולנים לא רצו בשרידים שנותרו.

נודע לנו שרבים מהיהודים שברחו לרוסיה, חוזרים ומתיישבים בשלזיה התחתונה. רבים התרכזו בעיר ניימצ'ה NIEMCE בסמוך לרייכנברג. בעקבות השמועה, העתקנו גם את מושבנו לעיר זו. באופן פרדוכסלי, החיים בשכנות עם הגרמנים היו בטוחים יותר מאלה עם הפולנים. תושבי ניימצ'ה לא הביעו שנאה ליהודים, לפחות לא בפומבי.

לפרנסתנו פתחנו גם שם חנות מכולת. באחד הימים נכנסו לחנות בחור ובחורה לבושים בחולצה ועניבה כחולה. "מה צריך לקנות?" שאל האחד את השנייה, בעברית. "לחם, חלב..." ענתה לו.

מיד זקרתי את אוזניי לשמע השפה העברית. התעוררה סקרנותי. "גם אני יודעת עברית", פניתי אליהם ללא היסוס. "תבואי לקן שלנו בקצה העיר, זהו המקום בו אנו מתאספים. הרבה נערים ונערות מגיעים לפעולות שלנו". "ממחר אני מצטרפת לתנועת גורדוניה. תמצא לך מישהי אחרת שתעבוד במכולת", הודעתי לאחי ומסרתי לו את המפתחות. הוא התקשה לקבל את החלטתי. "סוניה'לה במשך כל שנות המלחמה לא נפרדנו, לכן ניצלנו, וכעת את רוצה להיפרד?" לא עלה בדעתי שגם הוא יכול לעלות לארץ. למחרת לא הגעתי למכולת. הצטרפתי לתנועה, ומכאן השתנו חיי!

עברתי לגור בבניין יחד עם חברי הקבוצה, והשתתפתי בפעילויות השונות. שמענו סיפורים על ארץ ישראל, למדנו עברית ושירים בעברית. "אנחנו רואים שאת יודעת היטב עברית. אם כך, תלמדי את האחרים", ביקשו. ואני, שבקושי למדתי בבית ספר, ועודני נערה, הכיצד אהיה כעת מורה? אלא שלא נמצאו אחרים שיכלו ללמד.

"אבל אני לא יודעת ללמד, אינני מורה", טענתי. חששתי לקחת על עצמי את המשימה. אמנם, בתחילת המלחמה הוריי שכרו מורה פרטית לעברית, וידעתי את השפה, אבל מכאן ועד ללמד אחרים? חשבתי שאיני מתאימה לתפקיד. "אין ברירה, תלמדי איך שאת יודעת, במשך

הזמן תתנסי ותשתפרי. נראה שאת בהחלט מסוגלת".
הסכמתי. מינו אותי להיות מורה לעברית.
לימדתי את קבוצת הנערים והנערות, וכך התחלתי בקריירה של עובדת הוראה.
השיעור החל. התחלתי להסביר דבר מה, ואחד מתלמידיי קם ממקומו ניגש אל החלון והציץ החוצה. ו... חזר לשבת. כעבור מספר דקות חזר על מעשהו; רץ אל החלון, מסיט את תשומת לב התלמידים ממני אליו. "תפסיק לרוץ לחלון. בפעם השלישית אוציא אותך החוצה", גערתי בו בקול מאיים. הייתי מורה קשוחה ודרשתי משמעת.
לימים, באחד הכנסים בארץ פגשתי בנער שבגר. "מדוע רצת כל פעם לחלון"? שאלתי, באיחור של עשרות שנים.
"הגעתי עם האופניים ופחדתי שיגנבו לי אותם. לכן הייתי חייב מדי פעם להציץ ולראות שהם עדיין שם. את יודעת באותם ימים אופניים היו יקרי ערך, כמעט כמו מכונית פאר בימינו".
אבן נגולה מעל ליבי, שהרי לא משום שעשיתי דבר מה לא נכון הוא הפריע לשיעור.

באחת הפעמים, עת היינו על מגרש המסדרים, הופיע אחי על אופנוע, לאחר שעקף את השומר בשער ונכנס פנימה. "תזוז או שאדרוס אותך, או שאהרוס את הגדר", איים בקולו. כיוון שהפריע למהלך המסדר, המדריכים אישרו לי לגשת אליו.
"אתה מבייש אותי ומלבין את פניי בפני החברים שלי", נאלצתי לבקשו שילך.

"בואי הביתה. מספיק כבר עם התנועה הזאת", דרש בכעס.
"אני נוסעת איתם לארץ ישראל. תשלים עם זה. אני לא עוזבת, ותראה שגם אתה תגיע לשם בשלב כזה או אחר". התעקשתי והוא הלך, לאחר שהבין שניפרד בקרוב. הוא אפילו קנה לי נעליים חדשות לקראת הנסיעה.

הפרידה מאחי וגיסתי הייתה נרגשת, כשהודעתי לו, שניתנה הוראה לזוז ועת הפרידה הגיעה. בעיניים דומעות עוד ניסה לדבר על ליבי שלא אפרד ואסע לישראל. "מכל משפחתנו רק את ואני שרדנו, אסור לנו להיפרד עוד, הישארי כאן. לאן תלכי לפלשתינה? שם שורר חוסר

ביטחון, והשמועות משם אינן טובות. המקום פרימיטיבי, עדיין לא מאוחר להתחרט".

משהבין אחי שדבר לא יזיז אותי מהחלטתי, החליט לצרף אליי את ברכה, "לפחות שלא תהיי לבד. תהיו שתיכן יחד".

ברכה לא הייתה ציונית, ולא בער בעצמותיה להגיע לארץ כמוני. מכיוון שהתבקשה להצטרף אליי, עשתה כן בחוסר רצון. לימים תודה לי ותבין עד כמה היה הדבר נחוץ גם לה.

יעקב, בנם השני של צינה והרשל, נולד בנימצ'ה ב-27.7.1946. הרב

רשובקה, 1956
הרשל ושלושת ילדיו

המוהל, שהיה ניצול שואה, עלה ארצה והספיק למול בארץ גם את בנו של יעקב.

הזמנתי מספר מדריכים להשתתף בשמחת ברית המילה. אחד מהם היה צבי ז"ל. שמתי לב שהוא מתבונן ובוחן את ברכה, והשניים החליפו ביניהם מספר מילים. הקשר שהחל ביניהם בנימצ'ה לא נותק מאז.

שניהם הגיעו לקיבוץ ראש הנקרה ושם נישאו במזל טוב. הבת השלישית, אילנה, נולדה אף היא בנימצ'ה ב-9.2.1948.

בית הילדים בסלבינו

לאחר החיבוק והנשיקה האחרונה, הלכנו למקום המפגש. לא הפניתי את ראשי לאחור. בידי היה תרמיל קטן ובו מעט בגדים וחפצים. הדרך לפנינו הייתה רבה וקשה, ואיש לא הגיע עם פעקלאך שיכבידו עליו בהמשך. ההליכה ברגל נמשכה שעות. עלינו הרים וירדנו גאיות, צועדים בחסות החשכה. עייפנו מאוד, אך לא נכנענו לרגלינו, שרצו לנוח מעט, לשבת ולו למספר רגעים.

המברחים הורו לנו ללכת בדממה מבלי לפצות פה. צייטנו. ידענו כי בכך תלוי גורלנו. אם ניתפס אנו עלולים לשלם ביוקר... השקט היה מוחלט עד כדי כך שיכולנו לשמוע, מלבד פעימות לבנו, גם את של ההולכים לצדנו.

לא אכחיש שהיתה תחושת פחד, אבל הרצון להשלים את המשימה ולהגיע למחוז חפצנו היה כה עז, עד כי חיפה על החרדות. הלכנו בדממה, בעקבות המברחים, עד לגבול צ'כוסלובקיה. נשמנו לרווחה משעברנו בשלום את הגבול. ומשם נסענו ברכבות עד גבול אוסטריה.

הברחת גבולות הייתה אז לתנועה שנקראה "הבריחה". מאוחר יותר, נודע לנו שהיינו חלק מזרם פליטים, שנדדו ממזרח אירופה למרכזה, למערבה וגם לדרומה - בעיקר לאיטליה, ומשם לארץ. פליטים רבים נעו בדרכים. היו שנתפסו ונכלאו, או הוחזרו לארץ מוצאם. ישבנו ברכבת לא כקבוצה, אלא התפזרנו בין הקרונות. המילים "לא להתבלט", עליהן חזרו המדריכים, הדהדו באוזנינו.

הגענו לשטרובל, אתר קיט סמוך לזלצבורג. אכלנו ברעבתנות ממעט המזון שהוגש לנו. מאז החל המסע לא בא מזון אל פינו. ימים אחדים

שהינו באוסטריה. בבוקר הוגש לנו תה שחימם אותנו, ובצהריים - מעט לחם ומרק דל, שהכינו הבוגרות שבינינו. למותר לציין שלא היה זה מעדן מלכים.

המשכנו דרכנו לאיטליה, למילנו. המקום אליו הגענו נקרא סקולה קדורנה (בית הספר קדורנה). שיכנו בו פליטים יהודים רבים. גם אנחנו מצאנו שם את מקומנו.

יצאנו את שלזיה בספטמבר וכעת החל החורף. השלג נערם ולנו חסרו בגדים חמים. כזכור, לקחנו תרמילים קטנים שלא יכבידו עלינו בדרך. ואני, אפילו מעיל לא לקחתי עמדי. לא סבלתי מקור. לאחר התלאות שעברתי בשנים ההן, התחשלת. מציאות החיים חיסנה אותי.

אני זוכרת את החיילים מארץ ישראל, חיילי הבריגדה, ששהו במקום לאחר המלחמה. הם טרם השתחררו מהשירות הצבאי. באופן רשמי הם היו חיילים בצבא הוד מלכותו, אך באופן לא רשמי הם היו חברי ההגנה, שפעלו להצלתנו בשליחות הישוב היהודי. הם היו נפלאים, ממש כמלאכי מרום. דאגו למחסורנו וגם העבירו אותנו במשאיות הלאה בדרכנו. אחד מהם הציג עצמו כמנהל בית ילדים בסלבינו שבקרבת מילנו, והציע שנעבור לשם.

בית הילדים בסלבינו

בסלבינו פקחתי עיניים, נולדתי מחדש. מאז החלו המלחמה ומאורעותיה לא היה לנו בית חם ואוהב, כפי שהיה בית הילדים במקום.

קמנו לתחייה, הרגשנו שאנו חיים מחדש. באהבה רבה ובמסירות אין קץ טיפלו בנו; הייתה שם נתינה ללא גבולות. המטפלים במקום וחיילי הבריגדה היהודים, השתדלו ככל יכולתם להחזיר אותנו לחיים נורמליים, להשיב לנו את הביטחון והאמון באדם, לטפח את רצון החיים שלנו, ולתת תחושה שיש למען מה לחיות. כל עבודתם נעשתה בהתנדבות.

רובנו היינו יתומים מאב ומאם. כל אחד מאתנו עבר סבל בל יתואר, בכלל זה, אלה שהוריהם ברחו לרוסיה ונותרו עם הורה יחיד. הרגשנו משוחררים וחופשיים, השמחה חזרה אלינו, התחלנו לחייך;

מבית הילדים נשמע צחוקם של ילדים, צחוק, שלא פרץ מאתנו למעלה משש שנים! הצבע חזר ללחינו. גופנו החל מתאושש מהרעב והמחלות. מזון לא חסר לנו, הגם שלא היה בשפע. משה זעירי ניהל את המקום ביד רמה ואוהבת.

מקהלת הילדים בסלבינו

דב ואחיו, אדם, הגיעו גם הם לסלבינו. באחת הפעמים הבחינו דב וחברו, בנזירות מהמנזר הסמוך המחטטות בפח האשפה של בית הילדים. השניים נזעקו אל זעירי, "לא יתכן שהן רעבות ומחפשות אוכל. עלינו לתת להן משלנו". זעירי שיבח את הנערים על רגישותם הרבה, והזמין את הנזירות לקבל מאתנו מזון מדי שבוע.

המבנה בו שהינו, "בית שיזופולי", הוקם כבית מיוחד לנוער האיטלקי הפשסטי בתקופת מוסוליני. בסך הכול עברו בבית כשמונה מאות ילדים וילדות, נערים ונערות, בכל פעם בקבוצות של כמאתיים ילדים.

ארגונים יהודיים וחיילי הבריגדה נטלו חלק באחזקת המקום. מקרב החיילים היהודים בצבא האמריקאי, היו שניסו לשכנע ילדים

להגיע לארצות הברית. "לאן תלכו שם בפלסטינה, מה יש שם, רק שממה וערבים הפוגעים ביהודים, כדאי לכם להגיע לאמריקה, היהודים חיים שם בטוב וברוחה". ואמנם היו ילדים שהסכימו ולא הגיעו לארץ. אני זוכרת שישבנו בחדר האוכל מסובים לשולחנות ארוכים וערוכים. מתוך דוודים ענקיים חילקו לנו מרק, ספגטי ועוד. היו גם לחם וביצים, ואולי מעט בשר מדי פעם.

חל איסור חמור לזרוק אוכל. היה עלינו לסיים את מה שהונח בצלחת. זה היה ברור לכולם. עד היום ניצולי השואה אינם זורקים אוכל כל עוד הוא ראוי למאכל.

באחת מארוחות הצהריים, אחד הילדים הזיז לעברי את צלחתו. הילד, שאיני יודעת את זהותו, לא רצה לאכול והרחיק את הצלחת לכיווני. טדי המדריך הבחין בצלחת.

"שרה'לה של מי הצלחת שלצידך?" שאל בנימה חוקרת.

"לא יודעת", עניתי מבלי להסס.

"השארית אוכל בצלחת. לא תקבלי את ארוחת הערב", הודיע בקול חמור, כשהוא רושם לעצמו על פתק לתזכורת. שוב שאל למי שייכת הצלחת. ושוב עניתי שאיני יודעת.

"קומי וצאי מחדר האוכל", פקד עליי.

כשהדמעות חונקות את גרוני, קמתי ולעיני כולם נמלטתי מהמקום, כשעשרות זוגות עיניים מלוות אותי. בחדר נשכבתי על המיטה מתייפחת. הדמעות זלגו ללא מעצור. לא זכור לי שהזלתי דמעות כאלה בשנים האחרונות. הכאב על יתמותי התפרץ מתוכי בזרם דמעות, אֶבְלָה על נערותי שלא הייתה, על אותם ימי האימה והחושך. על הכול.

דבריו של טדי פגעו כחץ במסתרי הלב והנשמה. הכול פרץ החוצה באותו בכי תמרורים.

טדי מדריכנו עלב בי קשות. הרי הכיר אותי וידע שאיני נמנית על אלו שעושים בעיות. להפך, תמיד סייעתי במציאת פתרונות.

הילדים באו לחדר בעקבותיי, הקיפו את מיטתי, מנסים לנחם ומתעניינים לדעת מדוע אני כה נסערת.

"איני יודעת מי דחף את צלחתו לצדי. גם אילו ידעתי, לא הייתי מלשינה. אחותי לאה, שנתפסה על ידי הנאצים והז'נדרמים הפולנים, העדיפה למות ולא להלשין, וכי אני אלשין על משהו?" סיפרתי כשעיניי דומעות.

אחד הילדים הזדרזו לספר זאת לטדי. הוא הופיע בחדרי, "סלחי לי שרה'לה לא ידעתי במה אני פוגע. אני מאוד מצטער".

למרות שהתנצל וביקש את סליחתי, התקשיתי לסלוח. הוא כמבוגר צריך לדעת שכל אחד מאיתנו נושא עמו סיפור קשה. וכשהוא נוזף, אין הוא יודע על מה זה יפול, איזה כאב יעלה ממעמקים. עליו להיות בעל רגישות יוצאת מהכלל.

"אסלח לך רק אם תתנצל בפניי, לעיני כל הילדים, כפי שפגעת בי לעיני כולם".

טדי מחל על כבודו, והודה באוזני כולם שעלב בי, ולא היה רגיש למצבי. "היא גיבורה", אמר.

הרגשתי מבוכה, בכל זאת אני ילדה והוא אדם מבוגר - המדריך שלנו. קשה היה לי לסלוח. טדי היה בחור טוב ורגיש, אך ככל אדם גם הוא טעה, והיכן שבעלי תשובה עומדים גם צדיקים גמורים לא עומדים. המקרה ההוא היה יוצא דופן. המדריכים והמטפלים התייחסו אלינו בדרך הטובה ביותר, ועשו את המיטב להנעים את שהותנו במקום ולהחזיר לנו את שמחת החיים.

בסלבינו למדנו על חגי ישראל, כולל שירים וריקודים. בחנוכה הכנו מחזות ומסכתות שליוו את הדלקת הנרות. האור שהפיצו, פגש את האור שבקע מליבנו, וסימל את האור שחזר לחיינו, לאחר שנות החושך. בפורים התחפשנו ושמחנו על מותו של המן והצלת היהודים.

חגגנו את הפסח הראשון אחרי המלחמה, בו אפינו, בעצמנו את המצות וחגגנו בצוותא את ליל הסדר, לאחר שנות האימה, בהן נבצר מאיתנו לחגוג. חשנו את שמחת החופש והשחרור מעבדות, ולא רק את של אבותינו שיצאו ממצרים.

השתתפנו בחוגים: לימודי ארץ ישראל, עברית ועוד. בשנת שהותנו בבית הילדים הרבינו לטייל בסביבה, יצאנו למושב קיץ באזור גנואה. היינו אמורים לבלות שבוע בוונציה, אלא שהשהות נקטעה לקראת סופה. נאלצנו לחזור בפתאומיות לסלבינו (על כך יסופר בהמשך).

מחנה הקייט היה קרוב לשפת הים. ביום שחינו והשתעשענו במים, ובלילות שיחקנו ותרגלנו א"ש לילה, הדלקנו מדורות, יושבים ושרים סביבן, כשהלהבות עולות ומאירות את פנינו.

ברכה ואני בטיול באלפים

סביב לנו בסלבינו היה נוף מרהיב, יערות ומרחבי דשא ירוקים, אגמים שמימיהם רגועים, הרים גבוהי פסגות. השקט והרוגע סייעו לרפא את נפשנו הפגועה. בחורף, כשהשלג נערם, נהנינו לצפות בגולשים במורדות ההרים.

בבית שיזופולי היו שלוש-ארבע קומות. אותנו, הבנות, שיכנו באחת הקומות, ואת הבנים - באחרת. הלינה הייתה בחדר רחב ידיים, שלא היה בו חימום. כל שתי מיטות היו צמודות זו לזו ואחריהן הותירו רווח, ועוד שתי מיטות צמודות וכן הלאה. ברכה ואני ישנו בשתי מיטות סמוכות, וכאשר היה לנו קר, נצמדנו זו לזו וכך יכולנו

להתכסות בשתי שמיכות. השמיכות, לא זו בלבד שלא היו שמיכות פוך, אף עבות הן לא היו.

מי שחלה הופנה למרפאה. מי שחלה במחלה מדבקת נשלח לחדר בידוד. מבין הילדים היו שחלו במחלות עור מדבקות עוד מזמן המלחמה.

אני זוכרת את בני משפחתו של גארי ברטיני (לימים מוסיקאי ומנצח מקהלות) ששהו איתנו בבית הילדים. אמו הייתה הרופאה במקום ואביו - מורה לעברית. הוא חיבר שיר בידיש ואף הלחין אותו. את בית הילדים כינה מושבה. השיר הפך להמנון שלנו ואני יכולה לשיר אותו גם היום.

מושבה א זוי ליב...

איך חולם פון דיר...

(מושבה אני אוהב אותך, אני חולם עלייך...).

באחת הפעמים נבחרנו, מספר נערים ונערות, למשלחת, שתיפגש עם בני נוער כמונו, ששהו במקום אחר. השיחות בינינו נסבו על תכניותינו

לעתיד, על ארץ ישראל ואיך ייראו חיינו בה. היו אלה השנים 1946-1947, כשהחלום על מדינה עצמאית נראה רחוק.

טיילנו יחד במקום אליו הגענו במשלחת מסלבינו. רבה הייתה פליאתי למראה האבנים המיוחדות, שצבען כעין הבדולח, נוצצות בצבעי ירוק וכחול, הן היו כה יפות, עד כי הייתי בטוחה שאלה יהלומים.

באחת הפעמים נסענו לוונציה והתארחנו אצל נוער מקומי מתנועת הצופים. האיטלקים היו נחמדים אלינו, חמים ומלאי שמחת חיים. הם קיבלו אותנו בכל מקום במאור פנים, והיו מוכנים להושיט עזרה. הם שידרו לנו אהבה, ולא פעם שמענו אותם מדברים אודותינו, על "פיקולו במבינו" (תינוקות קטנים).

בוונציה שטנו בגונדולות לאורך תעלות המים; עברנו מתחת לגשרים, גם טיילנו ברגל מעליהם. התפעלנו מיופיה של העיר.

למרות שטיילנו שם שנים לאחר מכן, אותה פעם ראשונה זכורה לי כחווייה מיוחדת, כחלום. הרגשתי רוממות רוח. עליתי מהבור אל עולמות עליונים.

ביקרנו ברובע היהודי, בו נחרטה לראשונה המילה גטו (השכונה היהודית, ששכנה ליד מפעל יציקה שנקרא גטו. כך כינו את השכונה, והשם הועתק למקומות נוספים).

בערב האחרון צפינו בסרט הרוסי "בוריס גודנוב". לפתע הופסקה ההקרנה ומדריכנו טדי הורה לנו להתאסף בכניסה. נבהלנו שמא אירע דבר מה.

"אנחנו חוזרים. הגיעה הודעה שעלינו להתכונן לנסיעה מיידית לארץ". בלילה ההוא שבנו במשאיות לסלבינו.

כעשרים מאתנו, ברכה ואני ביניהם, עלינו על הרכבת לרומא. נפרדנו בחופזה מבית הילדים, שזיכרו הטוב לא ימוש מזיכרוני. היינו דרוכים לקראת הבאות. איש לא טרח לספר באיזה אופן נמשיך הלאה. במצב של חוסר ידיעה וערפול, קיימת תחושה של חרדה. ברכה היתה איתי, מה שסייע מאוד לשתינו.

ברומא שהינו כשני לילות, והימים נוצלו לטיול בעיר. ביקרנו בוותיקאן וחזינו בעושר הרב, בתמונות וציורי הקיר של הכנסייה. רק... את האפיפיור לא פגשנו.

בדרכנו דרומה לנאפולי, התעכבנו בפומפיי. אני זוכרת את הדמויות

שקפאו בעת שהר הגעש התפרץ וכיסה את העיר לפני כאלפיים שנים. את הילד שנותר לנצח וכיכר לחם בידו, את האם שהניקה את תינוקה ושניהם קפאו במקומם. אלה נותרו חרוטים בזיכרוני.

ילדי סלבינו

ילדי סלבינו (Selvino) היו קבוצה של כ-800 ילדים יהודים, ניצולי השואה, שרוכזו בבית עליית הנוער, בית שיזופולי, בעיירה האיטלקית סלבינו. בית שיזופולי פעל בין השנים 1945-1948.

תולדות הקבוצה באיטליה

בתום מלחמת העולם השנייה החלה נהירה של ניצולים יהודיים משארית הפליטה לכיוון איטליה, שם התרכזו ארגוני העזרה היהודיים וחיילי הבריגדה היהודית, במטרה לעלות לארץ ישראל. רובם התרכזו בדירות של ארגוני העזרה במילאנו.

רפאלה קנטוני מראשי הקהילה היהודית באיטליה (בעצמו נמלט מהרכבת לאושוויץ), יחד עם עוזרתו מתילדה קאסין, שמו להם למטרה לעזור לילדים היהודים, להחזירם לחיק היהדות. הם אירגנו קבוצות של ילדים ונוער במונה ובלוצרן.

כדי להקים קבוצה נוספת הם פנו לעזרת משה זעירי, חבר קבוצת שילר, חייל הבריגדה, שהוצב במילאנו והוא החל לארגנה. לאחר שהקבוצה עברה לבית בפיאצה טורה, היא גדלה מאוד ונוספו לה מדי יום ילדים ניצולי המחנות.

הבית כבר לא התאים לקליטת ילדים נוספים ולכן הוחלט להעבירם לסלבינו, שם קיבלו בניין גדול ורחב ששימש קודם כבית נופש ופנימיה לנוער העילית הפאשיסטי, בית שיזופולי. הקבוצה הראשונה כללה 20 ילדים מפולין ומהונגריה.

את בית הילדים ניהל משה זעירי.

הילדים שנאספו בבית שיזופולי בסלבינו, עברו תהליך של שיקום פיזי ונפשי מהתלאות אותן חוו בתקופת השואה. במקביל התחנכו על פי תכנית לימודים שנועדה להשלים את לימודיהם בתחומים כלליים אותם החסירו. הם עסקו גם בלימוד מלאכות שונות כמו מסגרות,

נגרות ותפירה. בנוסף, הקפידו על חינוך ליהדות ולציונות, שנועד להכניס לעלייה לארץ ישראל, כולל לימוד עברית. ארבע שעות ביום הילדים עבדו בכל ענפי הבית. הם ניהלו את חייהם בכוחות עצמם, ללא שכירת עובדים מבחוץ, בעידודם של חיילי הבריגדה היהודית שהוצבו בצפון איטליה והתושבים המקומיים כמו כן נערכו פעילויות של שירה, מקהלה, ריקודים, התעמלות, האזנה לסיפורים וחגיגות בשבתות ובחגים. הם הוציאו עלון בשם "ניבנו" ובו סיפורים, זיכרונות מבית ההורים ומאמרים פרי עטם של הילדים.

עלייה וקליטה בארץ ישראל

הבוגרים מבין ילדי סלבינו העפילו ארצה ב-1946 באונייה "אנצו סירני". האחרים עלו ארצה בעלייה ההמונית עם קום המדינה ב-1948. ילדי סלבינו נקלטו בקיבוצים חניתה, כפר רופין, קבוצת משמר השרון, רמת דוד, כפר המכבי, אבוקה, קבוצת שילר ומזרע. הם נטלו חלק במלחמת העצמאות ולאחר מכן בהקמת הקיבוצים: ראש הנקרה בצפון וצאלים בנגב, במסגרת ההתיישבות העובדת.

מתוך: ויקיפדיה

בדרך – מבצע מייקלברג

הגענו לשדה תעופה ישן בסמוך לנאפולי. נשמע זמזום של מטוס תובלה. הוא הנמיך טוס ונחת על הקרקע, מבלי שהטייס כיבה את מנועו. הנחיתה הייתה לדקות מספר, כי מיד התכוון להמריא. זרזו את הילדים שהגיעו מבית סלבינו וממקומות אחרים (בסך הכל כחמישים ילדים), לעלות למטוס.

לא נמצא סולם או אמצעי אחר, לכן שילבנו ידיים זו בזו, ועלינו למטוס "בסולם גנבים". תמכנו אלה באלה, ובעוד הילד האחרון תלוי בין שמים וארץ, החל המטוס להתרומם ולחוג מעל הקרקע.

במרחק מה מהמטוס עמדו עדה סירני ומוטי הוד (לימים מפקד חיל האוויר), פעילי המוסד לעלייה ב' באיטליה, שהסיחו את דעתם של השוטרים האיטלקים, שבאו לברר את פשר הופעת המטוס.

צנחנו על רצפת המטוס, מתיישבים על גליונות נייר שהיו מונחים שם. משימתו הרשמית של המטוס הייתה להעביר נייר לדרום אפריקה. משך כל הטיסה ישבנו צפופים, דוממים ודרוכים לקראת הבאות. הפליטים האחרים מאירופה, העפילו לארץ באניות. הטיסה שלנו היתה יחידה ויוצאת מן הכלל.

אכן הגעתי ארצה בדרך מיוחדת שהייתה שמורה רק לחמישים ילדים מאירופה.

כעבור כארבע שעות טיסה, הנמיך המטוס ונחת בבקעת יבנאל. מבצע מייקלברג עבר בהצלחה.

דרכנו על האדמה, לא מאמינים שהגענו למקום אליו נכספנו, עליו חלמנו. ואני, הנה חלומי מתגשם.

לא היה פנאי להביט סביבנו ולחלוק את רגשותינו. מיהרנו לעלות על

המשאיות שהמתינו לנו.

אך מעטים יודעים על סיפור המטוס שהביאנו לארץ. לאחרונה נערך כנס לזכר המבצע ונתבקשתי לשאת דברים. דברתי בקצרה ולא אמרתי את כל מה שכתבתי; מספר הנואמים היה רב והזמן קצר... הנואם המרכזי בכנס היה חבר הכנסת לשעבר, שלמה הלל, יליד עיראק, אשר פעל רבות להעלאת יהודי עיראק, והיה אחראי גם לשתי טיסות העפלה מעיראק במסגרת מבצע מייקלברג. הוא עדיין שופע מרץ ואנרגיה למרות תשעים ושלוש שנותיו.

מבצע מייקלברג

מבצע מייקלברג (או מבצע כנף) היה מבצע להעפלה בדרך האוויר, שיזמו אנשי המוסד לעלייה ב' בחודשים אוגוסט וספטמבר 1947. במסגרת המבצע, שהתקיים בתיאום עם ארגונים ציוניים בעיראק, בוצעו שני מטסים של מטוס אמריקני מסוג קרטיס C-46 קומנדו, ובהם הובאו כמאה עולים מעיראק. העולים הונחתו ביבנאל על אף התנגדות שלטונות המנדט הבריטי, ונקלטו ביישובים הסמוכים. עם פעילי העלייה שארגנו את המבצע נמנו שלמה הלל (לימים יושב ראש הכנסת ושר בממשלת ישראל), ירחמיאל אסא (לימים חבר כנסת) ודוד נמרי, ובין העולים הייתה שושנה ארבלי אלמוזלינו, לימים שרה בממשלת ישראל. המבצע נקרא על שמם של שני הטייסים האמריקאים שהטיסו את המטוס: מייקל ו-וסנברג.

באוגוסט 1947 בוצעה טיסה חד-פעמית ממנחת מטוסים ליד נאפולי באיטליה. למטוס עלו 50 צעירים נרגשים. עם הנחיתה החשאית במינחת מאולתר ביבנאל, הורדו הצעירים במהירות מהמטוס והועלו מיד על משאיות, שהובילו אותם ליישובי הסביבה, תחת אפם של הבריטים.

לפני זמן מה התקיימה במוזיאון ארץ ישראל תערוכה, שהוקדשה לעלייה מבית הילדים בסלבינו. ובאשר למבצע מייקלברג - לאחרונה הובאו לארץ מאלסקה חלקי מטוס מדגם זהה. הם הורכבו והמטוס המשוחרר עומד על מכוננו במחנה המעפילים המשוחרר בעתלית.

תעודת הוקרה

וזאת לתעודה כי

מרת שרה וקסלר

השתתפה/ה בהעפלה האווירית הבלתי לגאלית,

מבצע "מייקלברג", אוגוסט 1947.

מר שלמה הרל

נשיא המועצה לשימור סביבה
ואתרי ההיסטוריה

מר עזר וייזמן

נשיא המדינה

יבואל 1997

